

GÖRÖG FÖLDÖN.

*

IRTA:

ZSIGMOND JÁNOS.

K. R. TANÁR.

*

VESZPRÉM, 1905.

PÓSA ENDRE KÖNYVNYOMDÁJA.

A legközelebbi múlt nyár folyamán utam Görögországba vitt. Nem mondhatnám, hogy a kíváncsiság és a merő látnivágyás vonzott volna ide. Máshová, más országba vagy világrészbe inkább vonzhatja az embert ez a mindennapias érzelmek a tanulás vágya mellett, de Görögországba nem. Görög földre olyan érzélemmel teszi be lábát az idegen, mint egy elhagyatott régi temetőbe, ahol csak fölírtos emlékeit látja részben már romba dőlve mindazoknak a régi nagyságoknak, a kiket soha nem látva is nagyon jól ismer. A kegyelet érzelmek és a múlt világgraszoló eseményeinek és halhatatlan alkotásainak még romjaiban is vonzó és ellenállhatatlan varázsa az egyedüli, a mi főleg a múltak emlékein merengni szerető embert ide vonja. Tényleg csak a dicső múlt varázsa hívogathatja ide az idegent, mert sem fényes városok, sem tájképi szépségek, sem a mostani görög nép nem gyakorolhatnak vonzó-erőt senkire. De még maguk a szép romok és emlékek sem, mert a romokon csak merengni lehet, míg mindazok az utolérhetetlen műalkotások, melyek a régi görög világot örök dicsőség fényében ragyogtatják, az idők folyamán rég elvándoroltak Európa különböző muzeumaiba, úgy, hogy ma más, élelmes nemzetek mutogatják féltve őrzött kincs

gyanánt mindazt a szépet és nagyot, amit a görögök két és félezer év előtt megteremtettek. Valóban úgy áll a dolog, hogy mi a régi görög világ nagyságát nem a mai Görögországban, hanem a vatikáni muzeumban, a párisi muzeumban és főleg a Britisch Muzeumban láthatjuk legjobban. A mai görög föld tehát még attól is meg van fosztva, hogy saját otthonában bájолhatná el a nagyvilágot az elődök halhatatlan alkotásaival. De ez nem von le semmit az antik görög föld vonzóerejéből. Ugy van vele az ember, mint valami nevezetes, fényes multtal dicsekvő emberrel, aki már elaggott, napjai meg vannak számlálva és még hozzá a szegénység is állandó tanyát ütött háza tájékán. Meglátogatjuk azért az elaggott és elszegényedett nagy alakot s ha sorsán sajnálkozunk is, azért mohó vágygyal lessük minden szavát, mert az általa átélt fényes, dicső multról senkisémesélhet jobban, mint ő, aki annak szemtanuja volt s akinek magának is része volt benne.

Nem is az a czéлом, hogy tudományos alapon, terjengősen leirjam és elmondjam mindazt, a mi a régi görög földön volt s a mi még ma is megvan. Mindezt meg lehet találni olyan irányu munkákban, melyek egyenesen ezt czélozzák. Czéлом fölidézni a mult homályába rejtett dolgokat és közölni benyomásaimat, miket a dicső mult romjain jártamban azok reám gyakoroltak. Czéлом azt a hangulatot közölni, mit a dicső mult omladékain merengve, az bennem keltett. Ezeket a benyomásokat még ott, a helyszinén papirra vettem, mert semmiféle benyomás nem lehet élénkebb soha, mint a nagy események szinhelyén. Mert egészen más érzés fog el bennünket, ha egy kedvesünk sirhalmának közvetlen közelében állunk, mint ha arra csak a messze

távolból gondolunk. Azért nem is akarom t. olvasóimat szorosán vett tudományos közleménnyel esetleg fárasztani. Hangulat lesz az egész, a mit itt most olvasni fognak; elmélkedést a régi Görögországról és megjegyzéseket a modern Görögországra.

*

Hajónk első állomása Görögországban Korfu volt, melyet az ó-korban Korkürának neveztek. Albania előtt nyulik el hosszan, ennek partjaitól csak keskeny csatorna választja el. Lakosai ma is elhiszik és dicsekednek vele, hogy az ő szigetük a pheákok boldog országa, melyet Homerosz az Odyszszeában leír; most is mutogatják az utazónak a csermelyt, melyben a Homerosz által megénekelt szép Nauszikaa királyleány atyjának Alkinoosznak a fehérneműjét mosogatta. Szép tájképek nyílnak az ember előtt, mikor Korfu szűk csatornáján áthalad; szemben Albania terül el műveletlen, verekedő hegyi népeivel, a posványos butrintói lapály, a tölgyerdőtől környezett tó s a háttérben kopár mészkőhegyek, nyugatra a zöld Korfu, karsu hegyeivel, a susogó tölgy- és olajfaerdők, sötét ciprusok és virágzó gyümölcsfák, az egész szigeten elszórt, vakító fehérségű házikók és falvak érdekes ellentétet képeznek. Ilyen előzmények után jutunk hajónkkal a sziget hasonnevű fővárosa, Korfu alá.

A mint a legtöbb görög város nem az ó-kori város helyén van, úgy Korfu is a régi várostól északra fekszik. A nép végtelen tolakodó, sokszor csapatosan futnak utánunk az utcán; rosszabbak a mi cigányainknál. Korfu az uri zsványok menedékhelye. Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy Görögországba szabadon bemenekeülhet minden idegen sikkasztó és csaló. Minthogy

Korfu elég közel esik ahhoz, hogy Európa bármely részéből ide menekülve biztonságban legyenek, el is árasztják azt az ilyen alakok. Vannak ott francziák, olaszok és más nemzetbeliek, kik az elsikkasztott pénzzel oda menekültek, otthon hagyva feleségeiket, gyermekeiket. Ott nagylábon élnek, pompás villákban laknak és lopott pénzükért még némileg respektálják is őket. A mai görögökhöz méltó erkölcsi fölfogás, hogy ilyen existenciákat megtűrnék és ki nem adják őket.

Korfu, ugy mint minden déli város, nyáron át végtelen meleg és poros, úgy hogy megbánná, aki nyárra megkísérelné odaköltözni. A Kardakio öble bejáratánál a város alatt van két kis sziget; a nagyobbik sziklasziget, tetején templommal; erről azt tartják, hogy Ulissesnek Neptunusz által kővé változtatott hajója. Mindegyik sziget csak akkora, hogy egy kolostor fér el rajta. Az egyikén férfikolostor, a másikon apáczakolostor van. Végtelen elhagyott élet lehet ott. A magas fekvésű tengerpartról távcsővel szépen láthattuk az udvaron mezitláb járkáló és különféle házi munkával foglalkozó apáczákat. Messziről festői látványt nyujt a két kis sziget, de jobb is csak tisztos távolból nézni őket, mert ha távcsővel jól szemügyre vesszük, az ott uralkodó pizok kiábrándít bennünket és lerontja a hozzájuk fűzött illúzióinkat.

Korfu lakossága vegyes; a legtöbb görög, de sok olasz, sőt angol is akad köztük. Az olaszok katolikusok, de az ő papjaik is hosszú szakállt viselnek, akár csak a görög pópák. A különbség köztük első sorban az, hogy sokkal intelligensebbek a görög pópáknál.

Ijesztő kinézésűek ezek a görög pópák. Annyian vannak, hogy alig tudnak megélni; azért a legtöbb

valami mesterséget folytat. Sörényszerü hosszú hajukat némelyek hátul czopfba fonják; fejükön karimátlan köcsögkalap van, melyet a templomban sem vesznek le. A kis pópajelöltek ép így járnak, hajuk hátul nekik is czopfba van fonva. Tudatlan tömeg ez, a szertartásokon kívül alig értenek valamihez, az irás-olvasás sem a legerősebb oldaluk. Aki köztük valamelyik európai országban tanult, az bizonyosan püspök lesz, mert intelligenzia dolgában fölötte áll a többinek. Visszajövet Korfuban hajónkra szállott egy ilyen fiatal püspök; nagy kísérettel jött a hajóra papi öltözötben, hogy Triesztbe és onnét tovább utazzék. Kisérete az indulás előtt elhagyta és ő kajütjében rövid idő alatt oly kifogástalan európai gavallérrá vedlett át, hogy mindenki elámult, mikor az ebédnél megjelent. Nem tudunk benne ráismerni a csak az imént látott görög pópára.

Nyáron a nagy forróság és szárazság miatt az egész szigeten a gyepek elszárad, a források kiapadnak, de a szőlőtöke, az olajfa, a citrom, narancs és gránátalma mindig virít, mely utóbbi óriásira megnő. Mikor ősszel az esős időszak beáll, a növények újra élednek s márcziusban már teljes pompájukban diszlenek és a buja délszaki növényzet tavasszal valóságos tündérekertekké alakítja Korfu némely részeit.

Korfu városától kocsival vagy egy óra járásnyira van az Achileion nevű villa és park, boldogult Erzsébet királyné kedvencz tartózkodási helye. Pompás kilátás nyílik a magas hegyoldalon fekvő villából és parkból a szemben fekvő albániai partokra, ahol végtelen kopár és sivár minden, úgy hogy az Adria melletti Karszt hegység hozzá képest bájos hegyvidék. Órákon át haladt hajónk a part mentén, anélkül, hogy egyetlen falut

láttunk volna, ha végre mutatkozik egy falu, az olyan szánandó állapotban van, hogy siralom ránézni. És mégis zordonságában is szép látványt nyújt főleg az Achileion magas kertjéből tekintve, mert zordon kopárságában van valami nem mindennapi, valami megkapó, ami a lelket egy időre lebilincseli.

Az Achileion műemlékei: a Heine- és Byron szobor, a Kalipso- barlang, az Iliász, Odyszeia és a görög mitológia egyes jeleneteit ábrázoló falfestmények elbájolják a látogatót. Achileion nevét a villa a haldokló Achillestől vette, kinek pompás fehér márványból készült szobra a kert közepén áll és 70 ezer lirába került. Fehér márványból ábrázolja Achillest, amint sarkán megsebesítve haldoklik. Pompás műalkotás.

Korfu már Görögországhoz tartozván, itt van alkalmunk először tapasztalni a mai görögök rossz tulajdonságait, melyek közt első a csalási hajlam. Végtelen tolakodó s ha csak teheti, biztosan megcsal. Nem is csoda, mikor az állam a gonosztevők befogadásával és védelmével mintegy szentesíti a gázságot. A mellett valósággal majmolják az egyéni szabadságot biztosító külföldi törvényeket, így többek közt azt az angol törvényt is, mely a magánházat a hatóság közegeitől óvja s a melyet az angol így fejez ki: az én házam az én váram.

Ennek példája a következő eset. Korfuban megérkezésünk előtt rémes gyilkosság történt. Egy fiu az örökség miatt családtagjaival összeveszett, lelötte szüleit és két testvérét. A görög törvény nevetségesen botor módon nem engedi, hogy a rendőrség magánházba lábát betegye, úgy hogy az illető gyilkost kerülő utakon, csellel lehetett csak kézrekeríteni.

Különben itt már láthatunk szép görög típusokat. A sziget belsejében egy parasztház előtt egy asszony állt, karján kis gyermekével. Igazi görög szépség volt, a klasszikus szobrok bájos nőalakjaihoz hasonló.

Télen át Korfuban hemzseg az idegen. Szép is lehet ott a zúgó tengerparton, májusi levegőben, zöldelő olaj- és narancsfák közt tölteni a telet.

Korfutól nem messzire esik Ithaka szigete, a klasszikus görög világban sokat emlegetett hely. Homerosz nagy alakjának, Ulissesnek születési helye. Kópár sziget, ahol csak kecskét és néhány olajfát látni. A régi mult emléke itt nagyon élénken megmaradt a lakosság körében, a mi nem is csoda, hiszen Homerosz halhatatlan költeményeivel együtt neve örökké említetteti fog. Aki Homérosról tanult vagy olvasott, okvetlenül eszébe jut Ithaka, Ulisses és felesége Penelopé, fiuk Telemachosz és „az isteni kanász“ Eumaiosz, ahogy Homerosz nevezi. Szigorú erkölcsösség uralkodik ma is a lakosság között mintegy hagyományaként a dicső multnak, úgy hogy az erkölcsiség ellen vétőknek még rokonságával sem érintkezik a lakosság. Még a cseléd leány sem megy az utczára, hiába küldenék, úgy hogy az árusítók mindent a házhoz szállítanak. Ottani nyaralókkal beszéltem, akik mindezt megerősítik, úgy hogy akárhányszor az úrnőnek vagy férjének kell a házon kívül mindazt beszerezni, amit másutt a cselédekre biznak.

Utunk Korfuból Patrasba vezetett. E város helyén az ó-korban sem volt híres város, nem híres a mai sem, ámbár ma Görögországnak nagyságra harmadik városa. Az egyetlen város Görögországban, ahol villanyos utcai közlekedés van. Az idegenektől akarnak itt

is élni, mint Korfuban. Van is nagyszámu szálloda, vendéglő stb. s mint hogy nagy a verseny, tehát olcsón kap-
hat az idegen ugy lakást, mint ellátást. A görögök nagyra
vannak Patrassal, mint jelentékeny kikötővárossal, pedig
város az ő végtelen kihaltságával, poros, néptelen ut-
czáival nem tehet kedvezőtlenebb benyomást az emberre,
mint Patras. Közvetlen a tengerparton, ahol a forgalom-
nak legnagyobbnak kellene lennie, alig lézeng néhány
dologtalan ember. Köztük itt is kitűnnek a pópák ugy
nagy számuknál, mint ronda öltözetüknél fogva. A
velencei uralom idejében igen meg volt erősítve,
fellegvárai ma is jó állapotban vannak, de ma már csak
régí emlék gyanánt tekinthetők, semmi katonai jelentő-
ségük nincs. Patrasba küldte Velence büntetésből ka-
tonáit és hivatalnokait. Ez olyan számüzetési hely-féle
volt. Innét az olaszoknál ma is mondás: Menj Patrasba!
— ami anynyit jelent, hogy vigyen el az ördög!

Itt most megszakítom egy időre leirásom fonalát
és a modern görög világból átvezetem t. olvasóimat az
antik görög világba, a hol eszünk és szivünk egyformán
kellemes élvezetet találhat a fényes és dicső mult kedves
emlékein. Patrastól Athenig utazva, bőséges alkalom
kinálkozik az antik világ legszebb és leghiresebb helyein
benyomások szerzésére, a mely benyomásokat és em-
lékeket a mult, egyes egyedül a mult kedves emlékei
szolgáltatják.

A régi görög föld.

Téved, a ki azt hiszi, hogy a régi görög világ hirneves helyei mai állapotukban a legkevésbé is kedvező benyomást gyakorolnak reánk.

Mondhatom, hogy tisztán csak a multak emlékein való merengés adja meg ezeknek a helyeknek a vonzóerejét. Ma akár Delphoit, akár Eleusist stb. nézzük, tényleg nem látunk egyebet, egy szomoruan nyomorult falunál. A ki tehát nem tudja az ezen helyekhez fűződő régi történetet vagy egyáltalán nincsen meg benne a hajlam a dicső mult emlékein való merengésre, az ne is menjen egyáltalán Görögországba, mert itt se tájképi szépségek, se üde zöld erdők, se érdekes néptípusok nem fogják kárpótolni azokért a szenvedésekért, boszankodásokért és költségekért, amiken az utasnak Görögországban át kell esnie.

Milyen is volt az a sokat emlegetett régi görög föld? A régi görög föld természeti szépségekben nagyon gazdag volt. Nem is szabad a mai görög föld szerint megítélni a régit. Zöld erdőségek borították a régi Görögország szép hegyeit. El sem képzelhető, hogy oly fantáziájú és finom érzékű nép, amilyen a régi görög nép volt, ilyen földön kifejlődhetett volna, amilyen a

mai görög föld. Mert egészen természetes dolog, hogy szép környezet, a természet szépségei stb. a rátermettségen kívül nagyban hozzájárulnak valamely nép fejlődéséhez.

A mai görögökről ezen az alapon meg lehet jósolni, hogy bármily kedvező körülmények közé kerüljenek is, sohasem fogják még távolról sem megközelíteni nagy elődeiket. Ez természetes is. Kópár sziklák között kietlen völgyekben, ahol alig található egy-egy zöldelő bokrot, nem fejlődhetik sem a nép fantáziája, sem szépérzéke, mert maga a sivár környezet bénítólag, lehangolólag hat a kedélyre, bús, szomorú lesz a nép, mint a milyenek a mai görögök egyházi és világi énekei egyaránt.

A régi görög ellenkező viszonyok közt élt. Amerre nézett, mindenütt szépet, mosolygót látott maga körül.

Feje fölött a közmondásos derült kék ég mosolygott szüntelen, a láthatárt ég felé meredő hegyek környékezték, földve örökké zöld erdőkkel; a bájos völgyeket zöldelő oiajfaligetek, szőlők, gránátalmák, czitromok, narancsok stb. tették vonzóvá és lebilincselővé.

Minden oldalról tenger környékeztén őket, annak zúgó habjai, mérhetetlen kék vize a parti sziklákon megtörve és fehér fodros habokat alkotva páratlan látványt nyújtottak a minden szép iránt különben is fogékony keblü régi görögnek.

Erdős hegyeiről szeliden morajló források patakot alkotva hömpölyögtek örökké zöld fáktól környezett medreikben. A lég kellemes volt, mint a tej és a méz és belélegzése kimondhatatlan élvezetet nyújtott. Borostyán és Juno istenasszony kedvencz cserjéje szegélyezte a hegyi patak ágyát és a források medrét; gyakran

midőn a vizek kiapadtak, az illatos bokrok a völgyekben virág-patakokként rajzolódtak le s a vizek üdeségét árnyékuk üdeségével pótolták.

Nappalaik úgy, mint éjjeleik sok-sok gyönyört árasztottak rájuk. Mikor a fénylő nap az Oczeánba lehanyatlott, az éji szél szárnyain az ezerjófű és számtalan más virág bódító illata hozzájuk szállt és édes mámorba ringatta őket; a csillagok tündöklő kíséretében nézték a ragyogó holdat és szívük örömtől repesett.

Egyptomi gyolccsal letakart lydiai szőnyegeken aludtak a jobbmóduak s ha nem tudták megizlelni az álom ajándékait, imádkoztak az éj istenéhez, hogy bocsássa rájuk homálya kellemeit. Bármily édes is Morpheus karjai közt szenderegni, azért sajnálkoztak azokon a prózai, közönséges halandókon, a kiket valamely érzelem vagy gondolat sohasem ragadott ki Morpheus hatalma alól.

A hegyek szép erdőségei, a völgyek zöldelő berkei, a források hűsítő habjai, a morajló tenger kellemes hűvösséget árasztó hullámai mind-mind végtelen kellemessé tették a régi görög föld éghajlatát. Nem volt ott déli fekvése daczára sem tikkasztó hőség, mert a sok erdő, a sok liget bőségesen öntötte a kedélyt és testet egyformán felüdítő frisséget.

Csoda-e, ha ilyen környezetben élő nép fantáziáját annyira megragadták mindazok a tényezők, melyek együttesen annyi szépet varázsoltak szemei elé? Csodálható-e, hogy vallásukban, költészetükben, művészetükben ott szerepelnek szüntelen az általuk megcsodált és rájuk oly nagy hatással levő források, ezen forrásokban, vagy azok tövében tanyázó nymphák, tündérek, az ő magasröptű fantáziájuk kedves alkotásai?

Csodálható-e, hogy a szebbnél szebb völgyeket borító zöld ligetek az istenség titkos sejtelmét keltették föl és ápolták bennük?

Csodálható-e, hogy égfelé meredő, zöld erdővel borított magas hegyeikhez, mint az Olympos, Parnassos, Helikon stb. az ő örökké élénken működni meg nem szünő fantáziájuk annyi titokzatos és vallásos emléket fűzött?

Egyáltalán csodálható-e, hogy az ilyen környezetben élő nép fantáziája olyan lökést kapott, mely idővel őket az emberileg elképzelhető minden szépség alkotására vezette? Csodálható-e, hogy az örökké szép, a mindig bájos környezet hatása alatt a testi nevelés fontosságát hozzájuk méltó észszerűséggel mindig szem előtt tartva, olyan nemzedékek fejlődtek, melyeknél a test szépsége a lélek szépségével lépést tartott?

Milyen is lehetett volna más a régi görög, mint szép? Szobraik mintáit bizonyára önmagukról vették; már pedig a férfi test arányos szépségét, a női test bájosságát szemlélhetjük-e jobban bárhol is, mint az ő még töredékeikben is utánozhatatlan szobraikon?

Érthető, hogy műalkotásaik az embert a maga valóságában ábrázolták. Náluk az emberi test művészi szempontból jött első sorban tekintetbe. Így tehát, ha szép szobrot akartak ábrázolni, nem is teheték volna másként, minthogy az embert a maga valóságában ábrázolták ruha nélkül, mert náluk, mint művészi érzékkel bíró népnél a szép emberi test a természet legremekebb alkotásai közé tartozott s mint ilyen méltónak találtatott, hogy a művészetnek első sorban szolgáltasson tárgyat.

Nem is a mi erkölcsi fölfogásunk szerint kell megítélni az ő műalkotásaikat, Nem szabad felednünk, hogy

több mint kétezer év választ el tőlük bennünket, ami elég arra, hogy egészen más világnézet és erkölcsi fel-fogás fejlődjék ki.

Ők különben is a természet ölen élő nép voltak. Mindenben a természetesség vezérelte őket és amint se irodalmukban, se államéletükben nem volt semmi természetellenes, úgy művészetükben is minden téren a természetest tartották szem előtt, ennek hódoltak és ennek köszönhetők páratlan műalkotásaik.

A rátermettségen kívül a bájos környezet hatása alatt, az élet mindennapi gondjai között is, eszüknek és szívüknek találtak ideális, magasröptű táplálékot. Az ő fantáziájuk szüleményei a muzsák, a művészeteknek kilencz bájos női képviselői. Szerintük ők oktatták az embereket mindenre; ők voltak életük egyetlen vigasza: ők adtak sóhajokat fájdalmaiknak és hangokat örömeiknek; az ember csak egy tehetséget kapott az égtől, az isteni költészetet és e megbecsülhetetlen ajándékot ők adták az embereknek.

Egész neveltetésük a muzsák és istenek kultuszából indult ki. Nem is csoda, ha annyi szépet látva, hallva és tanulva, a művelt görög nő arcán, hangján és szívében volt valami a muzsákból, akik egész lényét a báj fényével ragyogták be.

Midőn lesütötte hosszú szempilláit, melyeknek árnyéka lerajzolódott hófehér arczára, a komoly Melpomene muzsát személyesítette; de midőn felemelte szemeit, a mosolygó Thaliát varázsolta elő. Fekete haja olyan volt, mint a jáczint virág s termete hasonlított a delosi pálmához; nem csoda, ha a muzsák tudós társaságában a legszebb dolgokkal táplálva eszét és szívét, mindennap több és több bájjal birt; óvakodott

a tulzástól, mely megrontja a jóérzékeny s kérte Minervát, a bölcsesség istennőjét, hogy adjon neki okosságot, amely természetünkben létrehozza a mérsékletet, amely nélkül minden hazugság.

Fiatal nők ünnepi alkalommal liliumhoz hasonló ruhát öltöttek magukra, melyről azt tartották, hogy az illedelmes gráciák csatolják össze keblükön, akik a kellemet és bájt átszarmasztatják reájuk is. Meztelen lábaikat lenge szalagokkal fonták körül s tűvel tüzték össze hajuknak illatos fürtjeit. Ime az antik görög nő ideálja, a régi pogány világ széplelkű szülőtte.

Szép vallásuk nagyban elősegítette fantáziájuk és műérzékük kifejlődését. Hymnusokat éneltek Dianának, a vadászat istenasszonyának, aki pálma alatt született a tengeren mozgó Delosz szigetén. A hattyuk, hogy enyhítsék anyjának fájdalmait, hétszer kerülték meg énekelve a bájos szigetet. Az ő énekük emlékére találta fel Apolló a hét huru lantot.

Szerették, mint a nymphák és gráciák a folyók partjait, a ligetek árnyát, a zöldelő, üde és sötét erdőket.

A lányok borostyánkoszoruikat, a vadászok ijjaiikat Diana oltárára akasztották és fehér szarvast áldoztak a csend királynőjének.

A természet ölen s az erdőkben járván, sokat emlegették az öreg Pánt, az erdők istenét, aki mikor a vén Silenusszal, a szatyrok atyjával tánczolt, semmi sem fékezhetette vakmerőségét. Vallásos borzalommal lévén eltelve, minden mozdulat, minden zaj csodának, valamelyik isten közellétének tünt föl előttük, főleg féltek az erdők mélyében Faunustól, ettől az erdei istentől, akinek abban telt kedve, hogy az embereket az erdő mélyében ijesztegette.

Szerintük a dal hatni szokott a halandókra és az istenekre; még a fehérbe öltözött és a világ aranytengelyén ülő párkák, az ember életfonalának fonói, gombolyítói és elvágói is szívesen hallgatták a sferáknak, az éneklő csillagoknak karénekét: így beszélte ezt Pythagorász, akiről pedig azt tartották, hogy érintkezésben van az olympusi istenekkel. A bölcseségükről híres görög törvényhozók oly szépnek tartották a zenét, hogy Törvénynek nevezték.

A szép ének hangjai mellett, hogyne jutott volna eszükbe minduntalan a muzsák és szirének énekversenye, melyet az Alpheosz folyó partján tartottak, amikor a szirének dalban legyőzve a muzsáktól, kénytelenek voltak letenni szárnyaikat.

Vallási énekeik pedig oly tárgyuak voltak, hogy egyuttal dalnak is beillettek. Mily szépen énekelhettek Jupiterről, ki atyjának Saturnusnak dühétől megmenekült, Minerváról, ki Jupiter fejéből ugrott ki, Hébéről, Junó örökifju leányáról, a habokból született Vénuszról és leányairól, a kedves gráciákról; Phaëtonról és testvéreiről, a Heliádokról, akik mikor a Jupiter által villámmal agyonsujtott testvérüket siratták, jegenyékké és rezgőnyárfákká alakultak és kiömlött könnyeikből lett a borostyánkő; Auroráról, aki mikor kedvesét, Tithomuszt siratta, könnyei harmattá változtak; Ariadnéről, a hűtlenül elhagyott menyasszonyról, akinek köszoruját az istenek az égboltozatra tüzték.

Amerre csak mentek, mindenütt gyönyörű partok, ragyogó világosság s kellemes és illatos lég vetekedtek a szebbnél szebb nevekkel és emlékekkel.

Mit érezhettek azok az erdő láttára, melynek tölgyeit Orpheus maga után vonta lantjának hangjaival!

Mit az Olympus hegy láttára, melynek csucsain képzeletük szerint az istenek laktak, alatta pedig a bájos Tempe völgye terült el, melyet a tájképi szépségek iránt fogékony görögök elragadtatással szemléltek!

Mutogatták a hullámokat, melyeknek Demosthenes szónokolt a parton, mikor magát a szónoklatban gyakorolta; mutogatták a tengerpartot, ahol a búbajos Phryne, aki Xenokrates bölcsész kivételével mindenkit elbájolt, a tengerben fürdött és mindenki Vénusnak gondolta.

Az Ilias és Odyssea imakönyvük s egyszersmind dalaik kiapadhatatlan forrása is volt. Ezekből énekelték Ianton Andromachének, Hektor nejének gyöngédségét, a ki férjétől megható bucsut vett, mikor a trójai háboruba indult; ő az ó-kor egyik legnemesebb nőalakja, a hitvesi szeretet példányképe; énekelték Penelopének, Ulysses nejének okosságát; Nausikaaanak, a pheakok királya leányának és Ulyssesnek találkozását, akinek életét Nausikaa megmentette, utóbb beleszeret és marasztalja, de Ulysses tovább megy és így bucsuzik tőle Nausikaa: Élj boldogul idegen! s hazádba érve emlékezzél meg rólam is, rólam, kinek életedet köszönheted; énekelték a neje által fölládozott Agamemnon, a kit neje a trójai háboruból visszatérve meggyilkolt; a saját palotájában kolduló Ulysses stb.

Az istenek, a művészetek és a szépség e hazája ma romban hever. Mindenkit meg kell hatnia e látványnak és egyéni bánatában enyhülést találhat itt mindenki, ha meggondolja, hogy saját fájdalmaink mily csekélyek a csapásokhoz képest, melyek egész nemzeteket sujtanak és halhatatlan alkotásaikat temetik rideg sirba.

Ha a környezet: a szép természet, a vidék bájai, az éghajlat kellemessége kedvezően hatnak valamely

nép fejlődésére, ugy ennek ellenkezője bizonyára hátráltató hatással van. Zord éghajlatu, kietlen vidéken, sivár, kopár területeken még oly nagy rátermettség mellett is, lehetetlen a kulturának olyatén fejlődése, mint kedvező viszonyok között. Aki gyermekségétől élete végszakáig nem lát egyebet pusztulásnál, kietlen kopárságnál; nem érez nyáron át egyebet tikkasztó forróságnál, melyet nem enyhít semmi zöld és onnét kiáramló hűvösség: annak se kedélye, se fantáziája nem lehet más, mint aminővé a mostoha környezet lenni kényszeríti.

Már 1852-ben így irtak Görögországról: Képzelden magának hegyeket, melyeken nincs élőfa, lapályokat, melyeken nincs gyp, folyókat, melyekben nincs víz, könyörület nélkül sütő napot, irgalmatlan portengert, derült eget, mely százszor unalmasabb, mint az eső, országot, hol a főzelék főve nő, melyben a tyuk kemény tojást tojik, hol a kertben nem találnak zöld levelet, hol még a zöld szint is szivárvány csikozza, hol fáradt szemünk egy zöld saláta levélen sem pihenhet meg, — ilyen Görögország!

Ez a leírás minden nagyítás nélkül ráillik a mai Görögországra. Az erdőket pusztító velencei uralom, mely csak máról holnapra gondolt, utána a mindent romba döntő török uralom kérlelhetlenül elpusztította mind azt a sok szépet, mit a régi görög föld fölmutatott.

Az egykori erdőfödte hegyek kopár sziklatömeggé, a hajdan bájos völgyek kietlen mélyedésekké, az egykor vigan csörgedező patakok mocsáros lerakódásokat képező betegség — fészekké alakultak.

A déli éghajlat hevét nem mérséklék többé az erdők és berkek üditő hűvös fuvalmai, nincsenek már meg a

bűvös mult játszi zephyrjei, helyettük durva szelek sivitva, üvöltve söprik végig az egykor szép völgyeket és viszik magukkal a kietlen sziklák kövéből alakult durva, fullasztó port és betöltenek vele mindent, szürkévé teszik a még látható kevés zöldet is. Az erdők hiánya miatt nincsenek már rendszeres esőzések; csapadék ritkán képződik s ezért nyáron át kiszült, sárga, kopár, kietlen minden, amerre nézünk.

A partvidék tényleg mindenütt nagyon kopár és kietlen; de vannak a belföldön még itt-ott szép tájéakai, festői hegyei, termékeny lapályai, vannak zöldelő, árnyas helyei, mormoló forrásai és zugó patakai is, csakhogy keresve, nagyon is keresve lehet ilyenre akadni.

A mai görög nép.

Görögországban alig lakik más, mint görög s ez nagy előnye az országnak. Pedig a népvándorlás hullámai ide is sok szlávot vetettek a VI. és VII. századig, úgy hogy a szlávtság az ország legdélibb csücskéig lehatolt. A görög elem azonban nem vesztette el nemzetiségét, sőt magába olvasztotta a közéje ékelődött szlávtságot. Ez az oka, hogy a mostani görögök nemzetiségéről sokáig élénk vita folyt a tudósok között. Fallmerayer német azt állította és állításával egész vihart keltett fel, hogy a jelenlegi görögök a beözönlött szlávok utódai és hogy a régi görögök maradványai már kivesztek. Ezt az állítást azonban ismételtelen megcáfolták, mert ha a szláv hatásnak nyomai megvannak is, azért a mai görögök nyelve, szokásaik stb. a régi görögöktől való egyenes leszármazást mutatják.

Ilyen formán reánk magyarokra is ráfogható lenne, hogy nem vagyunk az ősmagyarok egyenes leszármazottjai azért, mert német, szláv és egyéb elemek keveredtek közénk. Sőt mindezeket beolvasztottuk a nemzet testébe, épúgy mint a görögök a közéjük vegyült idegen elemeket.

A régi görög jelleg főleg a nőknél ma is látható, a szigetek lakosai pedig, melyek nem keveredtek, tisztán megőrizték őseik sajátos jellegét. Még a régi görög szellemnek is sok nyomát láthatjuk. Ma is, minden hanyatlásuk daczára, ők az egész Balkán-félszigeten a legügyesebb építésszek, kőfaragók és festők. Ahol a Balkánon műipar csak található, az mind görög kézben van. Ki ne látná ebből, hogy mindez nagy őseik mérhetetlen szellemi kincseiből maradt csekély morzsa.

A tehetség és a szívós nemzeti jellegen kívül nem sok jót mondhatunk a mai görögökről. A köztük szerzett tapasztalataim és benyomásaim alapján minden elfogultság nélkül a következőket mondhatom a mai görögökről:

A köznép a szó szoros értelmében barbár és piszkos. Akár a török uralomnak, akár bármi másnak tudjuk is ezt be, de a tényt eltagadni nem lehet. Viselete oly izléstelen, hogy a czirkuszi bohócok öltözete ünnepi hozzá képest. Képzeljünk magunk elé egy férfit, térden felül érő, tehát elég rövid szoknyában. Nagyjában ez a görög népviselet. A szoknya rendesen fehér és 6—8 is van egy emberen. Ha ez egyenes maradványa volna a régi görögök hosszú, ingszerű izléses öltözetének, tehát ha a felső és alsó test elfödésére egy ruhadarabot használnának, ez ellen, bármily izléstelen volna is, nem lehetne szó, mert végre is a multból öröklött dolog volna. Ámde a szoknyák valódi rövid szoknyák (fustanella) a derékon megkötve. Lábszáruk nadrágszerű takaróval van födve, a mi rendesen fehér s mindez még türhető volna, de térden alul kamasnit viselnek, mely a lábfejet is eltakarja. Ez is nemcsak izléstelen, de kényelmetlen is, mert az itteni hőségben semmi szükség nincs rája.

Lábbelijük közönséges saru, az orrán nagy fekete bok-rétával. Ez mutatja legjobban eltorzult izlésüket. Ők ezt bizonyára szépnek tartják, de jobb izlésű idegenre, aki ilyet még soha sem látott, nemcsak komikus hatást gyakorol, hanem a szájalom egy nemét is fölkelti az emberben az ilyen nép iránt, mely ősei izléséhez ennyire hűtlen tudott lenni és szépnek tud tartani olyan valamit, a mi nálunk legfeljebb a kóborló cigányok izlésének volna megfelelő.

Fejükön fezt viselnek, mely a közönséges feznél jóval kisebb. Ez már egyenesen török maradvány. Ebben sem következetesek. Nagy és véres áldozatok árán tudták ugyanis nyakukról lerázni a török igát, mely tönkre tette őseik műemlékeit, őket visszataszította az ázsiai barbarismusba, mindenféle sanyargatásokban részesítette stb. és végül, mikor szabadokká lesznek, megtartják egykori zsarnokaik ázsiai viseletét. Hol itt a következetesség? Nálunk is volt 150 évig török uralom, de hol látni az országban fezen járó embereket, vagy a török uralomnak és izlésnek bármely jeleit, leszámítva bizonyos foku elmaradottságunkat, mint a török uralom természetes következményét.

Ők annyira mentek e téren, hogy a hadseregnél is megtartották a gyalogság számára az imént leirt öltözetet. A görög gyalogos katona öltözete ugyanaz marad, mint ottón volt és csakis az oldalfegyver mutatja, hogy katonával van dolgunk.

A lovasságnál már a francia minta van szem előtt tartva, de szájalmas képet mutat az is. Alig tudnak lovon ülni; lovaik aprók, csenevészek, úgy hogy a mi fiaker-lovaink tüzes paripák hozzájuk képest.

A tisztek egészen fanczia mintára vannak öltöztetve, rangjukat a vállukra alkalmazott csillag jelzi. Többnyire fehér ruhában járnak és feltűnő, hogy egész öreg embereket lehet látni a legalacsonyabb tiszti ranggal. Ugy látszik, nekik mindenki jó katonának és ha valaki a polgári életben nem boldogul, beáll vénségében katonának s ha van egy kis intelligenciája, lesz belőle tisztt.

Általában a tisztaság iránt kevés érzékkel bírnak s ez áll úgy a jobbmóduakra, mint a köznépre egyaránt. Uri házaknál is nemcsak poloska, hanem egyéb még kellemetlenebb vendégek is előfordulnak. Meg van az utas verve, ha utazás közben megszemjázva, megéhezve, valamelyik vasuti vendéglőre szorul. A piszoktól ragad ott minden. A vendéglői helyiségben többnyire ott a tűzhely is, tehát konyhának is használják egyuttal. Nem is tanácsos ilyen helyeken mást enni, mint kemény tojást, ez legalább tiszta, ennek a belsejéhez nem férhet semmi.

A kenyerük minden kritikán aluli. Fogalmuk sincs róla, hogy kell kenyeret sütni. A köznép — legalább a köznép számára való vendéglőkben — minden elképzelhetőt eszik. Athenben, az egykori fényes Akropolis aljában láttam, amint a vendéglős nyilt utcán nyársra fölcsavarva sütötte a birka belét; közben a nyárson birka-fejek is voltak láthatók. Különben nyilt utcán tüzet rakni bármi czélból, még Athenben is megszokott dolog. Általában Dél-Európa országaiban, mint Olasz- és Spanyolországban is a városok mellékutczáin tüzet rakni megengedett dolog, már csak azért is, mert minden kőből lévén, nem kell félni, hogy tüzet fog valami.

Arról halvány sejtelmük sincsen, hogy hőségben az ital hidegen, vagy legalább hűvösen élvezhetőbb. Utazás közben jaj annak, a ki megszomjazik és valamelyik vasuti állomáson bármiféle itallal akarja szomjuságát csillapítani. Ilyenkor meleg vizet, meleg bort, vagy meleg limonádét kénytelen fogyasztani, a mi legtöbb esetben rosszulletet idéz elő. Pedig nem mondhatni, hogy nincsenek előttük jó példák. Vannak ugyanis európai kényelemmel berendezett szállodák, a hol van bőven jég, természetesen műjég és kellemes hűvös italok. Mindezt látják, tudják, de azért még az intelligensebb elemek is a maguk módja szerint szeretnek élni pizsokban és kényelmetlenségben.

Gyermekies módon és ügyetlenül utánozzák az európai szokásokat is. Így például ugy az intelligens elemnél, mint a köznépnél is tapasztalhatni, hogy a legnagyobb forróságban, mikor másról lekiváncozik még az ing is, meleg alsóinget viselnek. Ez onnét eredhet, hogy az idegeneknél láthatták, tapasztalhatták ezt, esetleg téli hűvösebb időben, vagy nyáron is Jägeringet láthattak másokon, ők pedig tekintet nélkül az időjárásra állandóan hordják.

Az uri osztálynál sajátos szórakoztatásul szolgál a zsinórra fűzött gyöngysor. Mihelyt leülnek, azonnal kiveszik zsebükből a hatalmas, gyöngyszemekből álló füzért és babrálnak vele, játszanak vele minden elképzelhető módon. Aki ezt először látja, azt hajlandó hinni, hogy rózsafüzért imádkoznak, de később meggyőződik róla, hogy mindez csak szórakoztatásul szolgál.

Nincsenek ma már Görögországban azok a rettegett rablóbandák, melyekről még nemrég Görögország oly hirhedt volt. A török határon, török alattvalók ré-

széről történnek még rablások, sőt emberrablások is, de magában Görögországban már nem.

Nagy hajlama van a görög népnek a csalásra, amint azt magam is tapasztaltam már az első pillanatban, mikor görög földre léptem. Egy ismert keleti közmondás így szól: „Egy európai megcsal két törököt, egy zsidó három európaít, egy örmény két zsidót s egy görög három örményt.“ Ezt a jeles tulajdonságát a görögnek tapasztaltam Korfuban, ahol először léptem földjükre. Képeskártyát vettem s hogy társaimtól el ne maradjak, sietve olvasatlanul vágtam zsebre a 10 frankos aranyból visszaadott pénzt, nem is gondolva meg, hogy göröggel van dolgom. Ő látva sietségemet, nyomban kiaknázta azt és mint nemsokára tapasztaltam, 5 drachmával kevesebbet adott vissza. Mikor újra találkoztunk és úgy én, mint társaim ráismertünk, égre-földre esküdözött, hogy nem tőle vettem a kártyákat és erősítette, hogy ő még soha életében nem csalt meg senkít.

Egy másik alkalommal egyik utitársunk olajfából faragott botot vett egy görögtől és szemünk láttára ki is fizette az árát. Néhány percz múlva a görög újra követelte az árát, esküdözve az olympusi istenektől kezdve le egészen az alvilág isteneiig, hogy ő nem látott egy leptát sem. De erre már elhagyott bennünket is a türelem és ki botját, ki ernyőjét készült a görög hátán végig mérni, mire ő azt tartva, „hogy szégyen a futás, de hasznos“, elillant tőlünk.

Itt különben korlátlanul élvezheti mindenki egyéni szabadságát egész a csalásig, lopásig, sőt betörésig is. Rendőrforma alakok láthatók néha, de inkább butikokban borozgatva. Még a szállodákban is csak azért kérdezik az utas nevét, hogy ha esetleg levelet kap,

kézbesithessék. Nem törődnek itt senkivel, ide jöhet akárki, csak pénzt hozzon, ha mindjárt lopott pénz is az. Épen azért, mert a rendőrségnek nincs tudomása az idegenekről, azok tartózkodási helyeiről és eltávozásukról, nem is érzi magát köztük biztonságban az ember, mert el tehetnék láb alól a nélkül, hogy a rendőrség tudomást vehetne róla és hozzátartozóit értesíthetné. Amint némely országban teher az utlevél miatti örökös zaklatás a rendőri közegek részéről, akik minden lépésére ügyelnek és érkezését úgy, mint távozását a legnagyobb pontossággal számon tartják, úgy itt ennek a tökéletes ellentéte, a nemtörődömség esik rosszul és kelt bizonyos bizalmatlansággal vegyes félelmet az idegen emberben.

Hogy az idegenek iránt figyelmesek vagy előzékenyek volnának, azt a legjobb akarattal sem lehetne rájuk fogni. Az idegenek iránti figyelem legfeljeb abban nyilvánul, hogy mindenféle módon és alakban igyekeznek őket megkönyékezni, hogy aztán a zsebüket terhelő pénztől megszabadítsák. Tekintet nélkül az idegenekre állítják össze gyarló hajózási és vasuti menetrendjüket, holott egy kis jóakarattal minden máskép lehetne. Delphoiban, illetőleg Iteaban két napig kell az idegennek időzni, ha Delphoit meg akarja tekinteni, holott egy nap alatt Athenből kiindulva meg lehetne tenni az utat, ha a görög intéző körökben egy kis figyelem és jóakarát volna.

Nyomorult hajójáratot rendeztek be a korinthusi szoroson át a Pireustól egészen Patrasig. Két hajója van a társaságnak, de az egyik olyan alapos kurára szorult, hogy hónapokon át beható gyógykezelés alatt állván, nem is volt a korinthusi öbölben hajóközlekedés.

Athenben létemkor nagy örömmel hirdették, hogy holnap újra megnyílik a hajójárat a Pireusból, lévén a Pireus Athen kikötővárosa, mert Athen jóformán egy órányira van a tengertől. Utitársaimmal, két igen derék germánnal (névleg Bauer és Glass, kik közül az első szép fénykép-fölvételeivel tette emlékezetessé az utazást, melyeket St. Pöltenből nekem is megküldött,) mint ahogy a görögök a németeket nevezik, el is határoztuk, hogy kirándulunk a Parnassus hegye alá Delphoiba, az ó-világ leghiresebb jóshelyének megtekintésére. Milyen utazás volt ez! Mint említettem, maga a gőzös egy nyomorult tákolmány, mely csak most került ki a javítóműhelyből. És milyen közönség! Első osztályon utaztunk, de olyan közönség közt, hogy nálunk a harmadik osztály utasai válogatott közönség hozzá képest. Valahogy csak megvoltunk a piszok és durva közönség között, mindaddig, míg emberlétünkre éhséget és szomjuságot érezni és ital után kérdezősködni nem merésztünk.

A pinczérforma alakok, akik holmi kiszolgálásfélenek végzésére lettek volna hivatva, szóba se álltak velünk. Kértünk görögül levest, ránk se hallgattak. Kértünk hust, — megmosolyogtak. Éhségtől gyötörve eszünkbe jutott az atheni szalodásunk jóakaratu, de általunk — sajnos — meg nem szivlelt intelme, hogy vigyünk magunkkal élelmet az utra. Erélyes föllépésünkre fölébredt álmából egy hosszú szakállu öreg ur, akivel később megismerkedtünk és kitünt, hogy a görög pénzügy-miniszter államtitkára. Francziául megértett bennünket, hogy enni és inni akarunk, de nem akarnak adni. Hála az ő jóságos közbelépésének, kaptunk az ő magas pártfogása folytán olyan husfélét, melynek megrágásához nem csontfogak, hanem aczélfogak is silányak lettek

volna és hogy a forróságban szomjuságunk is némileg csillapuljon, adtak egészen meleg vörösbort és olyan fehérbort, melynek két kimagasló tulajdonsága volt: meleg volt egész a forróságig, aztán a keserűség tekintetében az epével bátran kiállhatta volna a versenyt. Még így is hálásak voltunk az öreg ur iránt, aki később családja tagjainak is bemutatott bennünket, akikkel nyaralni ment Patras melletti birtokára.

Hiába, protekció nélkül semmire sem megyünk, még a mai Görögországban sem, amit világosan mutat az, hogy a vacsorát már a legnagyobb készséggel szolgálták fel nekünk is, valószínűleg csak azért, mert az említett magas állású uriember társaságában költöttük el.

A régi görög nép nagyon sokat adott a zenére, úgy hogy a zene fontos kedély- és jellemképző tényezőnek tekintetett. Ma a görögnek zenéje sincs. Zenéhez értő idegentől hallottam, hogy az a katona-zene, amit Athenben együtt hallgattunk, minden kritikán aluli. A nép dalainak a megítélésére azonban zenei képzettség hiányában is képes mindenki, mert ide nem kell más, mint jó fül és egy kis zenei érzék.

Soha szánalmasabb, dallamtalanabb és élvezhetlenebb éneket nép ajkán még nem képzeltem, mint a mai görögök vontatott, szánalmasan siralmas, élvezhetetlen éneke. Hallva ezeket a szánalmas népénekeket, eszembe jutottak gyermekkoromból a búcsus koldusok szánalmas és izléstelen énekei. A mai görög nép dalai egy színvonalon állanak ezekkel a kedélyt lehangoló és nem is európai nép ajkára való énekekkel.

A hajón egyik-másik görög nekibusulván magát, a meleg bor hatása alatt rettenthetetlenül dalolta ezeket

a borzasztó melodiájú énekeket, úgy hogy az intelligens görögök szégyenkezni látszottak előttünk földieik szá-
nalmas dalai miatt és hogy némileg ellensúlyozzák azt
a kellemetlen hatást, mit ezek a dalok reánk láthatólag
gyakoroltak, — rázendítettek a Marseillaise-re. Görög-
országban ugyanis az intelligens elem a franczia mű-
veltséget igyekszik utánozni. Uriembert bátran meg-
szólíthatunk francziául, válaszolni fog reá. A francziás-
kodás hatása meglátszik abban is, hogy a görög pénzen
kívül egyedül a franczia pénz van az országban forga-
lomban. Semmiféle más papir- vagy ércpénzt nem
fogadnak el, tehát sem a mi aranyainkat, sem a német
aranyokat. Holott akár Ausztria-Magyarország, akár
Németország közelebb esik hozzájuk Francziaországnál,
meg francziák ritkán is fordulnak meg köztük, csupa
német, angol és elvértve magyar.

Különben is a németek ismertették meg a művelt
világgal Görögország műkincseit. Schliemann nélkül, az
ő nagyszabású ásatásai nélkül édes keveset tudna a
világ a régi görögök halhatatlan alkotásairól. Az atheni
muzeumban egész termeket töltenek meg a Schliemann
által eszközölt ásatások eredményei. Említem-e Curtius
Ernőt, a hirneves berlini tanárt, a ki viszont a régi
görögök történetének vonzó és egyuttal tudományos
megírásával a művelt világ figyelmét feléjük fordította?
A mai görög föld külföldi látogatói is — mint már emli-
tettem — jobbára a németek közül kerülnek ki. Az
angolok inkább kíváncsiságból, meg kedvtelésből utaznak,
a franczia kulturájában elbizakodva otthon marad, nem
nagyon érdeklik az antik világ csodás alkotásai, az
olasz saját műemlékei iránt sem érdeklődik, egyedül a
németek azok, akik lelkesedéssel, tudományszomjtól

vezeítve, programszerűleg csoportosan látogatják az antik kulturának ezt a megszentelt földjét.

Kezembe jutott Athenben a német császár védnöksége alatt álló archeologiai társaság programja. Ez a program felöleli a régi görög világ összes emlékeit, még Trója romjai is bele vannak foglalva. Egy ilyen tudományszomjas és minden szép iránt érdeklődő nemzet szép jövőnek néz elé és rokonszenvet kelt maga iránt minden elfogulatlan más nemzetbeliben. A lelkes tanárok beléjök oltják a lelkesedést és érdeklődést minden szép iránt és így az antik világ nagy alkotásai iránt is.

Csak így érthető, hogy nem csak a tanári vagy művészi pályára készülő német ifjuság látható az antik görög világ romjai közt, hanem aránylag igen prózai dolgokkal foglalkozó németek is szabadságuk idejét és megtakarított pénzüket görög földre viszik, hogy láthassák saját szemeikkel mindazt, amiről annyit tanultak, amit képekben ábrázolva annyiszor láttak.

Csak így érthető, hogy takarékpénztári hivatalnokok, adóhivatalnokok, — mint részben az én kedves utitársaim is — költséget, időt és fáradságot nem kimélve beutazzák Görögországot, holott valamely fürdőhelyen letelepedve, közönséges felfogás szerint bizonyára szebben, jobban és kellemesebben, sőt olcsóbban tölthetnék el szabadságuk rövid pár hetét.

Mindezt látva, már csak azért is örültem, hogy történetnár létemre eljöttem ide, mert ha laikusokban ekkora érdeklődést lát az ember, akkor mekkora érdeklődéssel kell lenni egy olyan embernek, aki szakszerűleg foglalkozik ezekkel a dolgokkal és jóformán kenyere ez neki.

Valamely országban járván, nem kerülheti el az idegen figyelmét az állatvilága sem. Görögország állatvilága épen olyan szomorú képet mutat, mint minden más. Ragadozó állat alig van, mert erdőségek hiányában kellő buvóhelye sem volna. Nagy ritkán farkas és sakál mutatkozik itt-ott, ugyszintén vaddisznó is. Nyul és fogoly szép számmal van, fáczán is akad a Thermopylae környékén. Ősszel és tavasszal sok szalonka található, mert a Földközítengeren át vándorló madárvilág Görögországban rendszeren állomást tart. Az mondják, hogy a szigetek tele vannak fürjekkel, található azonkívül még pelikán és hattyu is. Ahol még bokros helyek vannak, főleg a források mellékein, ott a kedves fülemülék törik meg az éjszaka csendjét kellemes énekükkel.

A föld mostohasága, kopársága idézhette elő a házi állatok világában azt a visszafejlődési folyamatot, melynek biztos jele a törpeség. A tehén ritka és oly kicsi, hogy nálunk egy fejlődő borju is kiállja vele a versenyt. Rendszeren igavonásra használják, a tejet a juh és a kecske szolgáltatja. Tehenet az egész idő alatt, mit görög földön töltöttem, egyszer láttam Patrasban, az is borju nagyságu volt. A juh is kicsi, nagy szarvakkal és feltűnő köztük a fekete szín uralkodó volta. Lovaik is mind aprók, de kitartók. Nem is csodálható az állatvilág ilyen csenevész volta, mikor alig van valami takarmány, amiből élhetne. Az ország sivár pusztaságának megfelelőleg a kecske az, mely itt a kopár sziklákon is vigan tenyészik. Van is belőle bőven mindenütt. Tehén-tejet sehol sem kapni, kecsketej és juhtej az uralkodó, ebből készítik turójukat, vajukat, sajtjukat. Falvakon nagyfajú kutyák kóborolnak éhesen kölykeikkel, rágódva egy-egy csont-darabon,

A legrégebbi időben híres volt már az Athen melletti Hymettus hegyének méze és hírnevét maig is megtartotta, úgy hogy fontos kiviteliczikket képez ma is.

A hajdani görög világ forgalmának egyik gőczpontja és természeti szépségekben is bővelkedő helye volt a korinthusi öböl melléke, annak mindkét partja. Vasut vezet a peloponesusi oldalon Patrastól Athenig, de a pireusi kikötőből kiindulva a korinthusi csatornán át hajóval is lehet utazni egészen Patrasig.

A korinthusi szoros átvágásától nagyon sokat vártak a görögök, de mások is, akik a keleti kereskedelemben érdekelve voltak. Ennek a szorosnak átvágása ugyanis azt eredményezte, hogy nem kell hajóval megkerülni egész Görögországot, ha a Pireusba és általában Kelet-Görögországba akarunk jutni. Ámde e czél csak részben van elérve. A csatorna ugyanis 6·2 km. hosszú, 7 méter mély és 22 méter széles. Igen szép munka az tagadhatatlan és óriási nehézséggel járhatott a csupa sziklából álló hegyet átvágni. A czél csak részben van elérve, amennyiben nagyobb tengeri hajókat nem tud a csatorna befogadni s ezek ma is kénytelenek Görögországot, illetőleg a Peloponesust körülhajózva a keleti vizekbe jutni. Csak helyiközlekedésre szánt kisebb gőzösök tudnak átmenni rajta.

Még romjaiban is elragadó szép vidék a korinthusi öböl melléke. Akár a peloponesusi partokat, akár a Hellas partjait nézzük, mindenütt még kopárságuk mellett is szép hegyek, kietlenségük mellett is szép völgyek tárulnak elénk. Mert a görög hegyeket vonzóvá teszi mai kopárságuk mellett is szép és nagyon sokféle változatban mutatkozó alakulásaik. Nem egytömegben huzódó, áthághatatlan komor hegylánczok ezek, hanem

magasabb és alacsonyabb hegyalakulásoknak egymás mellé helyezett változatos csoportosulásai. Látva őket, eszembe jutottak a Balaton-mellék szép hegyalakulásai; sokban hasonlítanak egymáshoz s ilyen szép hegyalakulások borítják egész Görögország területét. Elképzelhető, minő tájképi szépségeket nyújtottak ezek az ó-korban, mikor dús erdőségek borították őket egészen a csucsig. Ma mindez kopár. A szép hegyek erdői helyett kietlen, kopár sziklák meredeznek elénk, nem látni rajtuk egyetlen fát, csak itt-ott pár csenevész bokrot. Az öböl peloponesusi oldalának szelid lejtőin még dusan tenyészik a szőlő és az olajfa, de a tulsó oldal rideg kopársága lehangoló hatással van a kedélyre.

A tenger fehér, kék, zöld és sárgás színekben játszik itt s hozzá a hegyek üde zöldsége, ami az ó-korban megvolt, páratlan szép képet nyújthatott. Órákon át dőcög az egykor hajóktól hemzsegő öböl partján a vonat, anélkül, hogy egyetlen hajót vagy csónakot láthatnánk. Az öböl mentén vezető országuton nyolcz óra lefolyása alatt, mig Patrastól Athenig jutottunk, összesen három nyomorult szekeret láttunk dőcögni. Az egész környéken se valamire való falu, se a forgalomnak és élénkségnek legkisebb nyoma nem volt látható.

Végtelen kihaltság és élettelenység uralkodik mindenütt. A Parnassus, a Helikon, a muzsák és istenek egykori lakóhelyei szomorú kopársággal merednek az ég felé. A mai görög nép fantáziájában már nem léteznek többé, sőt a legtöbb talán nem is tudja, melyik a Helikon, a muzsák egykori szent hegye, vagy melyik a Parnassus, a költők szent hegye, ahova feljutni a szó költői értelmében annyi volt, mint örök költői nevet és dicsőséget szerezni. Még most is kínálják eladásra a

Parnassus mézét, pedig a méh minden fáradozása mellett is alig találhat a mai Parnassuson annyi árva virágot, amiből egy kis mézet összeszedhetne. Itt-ott még láthatni egyes völgyekben kellemes zöld olajligeteket, zöldelő szőlőket, a mi mind a régi szépségre emlékeztet és kellemes ellentétet képez az általános pusztulással és sivársággal szemben.

A korinthusi csatorna közelében ott fekszik az egykori fényes Korinth helye, de csakis a helye. „Görögország egykori fénye“ ma oly nyomorult falu, hogy ránézni is siralmas. A hatalmas városfalak romjai ma is láthatók és óriási terjedelmükkel jelzik, hogy mekkora lehetett az egykori Korinth, mely Athen mellett a görög világ második városa volt fényre, hatalomra egyaránt. Az Akrokorinth, az egykori fellegvár, akár csak az atheni Akropolis, már messziről szembetünik, uralja az egész vidéket, de annyira kopár sziklatömeg, hogy a hajdani vár romjai se láthatók már rajta. Kietlen kopárság, sárgás színű por takarja az egész vidéket, mintegy szemfedője gyanánt annak a szép életnek, mely itt rideg sirba téve pihen, hogy talán soha új életre ne keljen, mert ekkora terméketlenségből és pusztaságból csodák csodája lenne, ha még egyszer eleven világ, mozgalmas élet származnék.

Athen.

Oh! te ibolyával megkoszoruzott, te irigylésre legméltóbb városunk Athen! . . .

Igy kiáltott fel egyik vigjátékában Aristofanes, a nagy vigjátékiró, elragadtatva az ó-kori Athen ragyogó pompájától, fényétől, mit a mérhetlen sok műemlék látása, az itt nyüzsgő művészi és tudományos élet és általában a művelt élet ezernyi ezer mozzanatának látása csalt ajkaira.

Valóban, Athen volt az ó-kori világnak minden tekintetben központja, mert nem volt akár művészi, akár tudományos, akár irodalmi, akár politikai téren az emberi elmének, érzésnek és izlésnek olyan produktuma, ami a legtökéletesebb, legszebb és legutánozhatatlanabb formában ne tárult volna az ember szemei elé.

Mestere volt Athen művészi és tudományos téren az egész világnak, annak a világnak, mely a „művelt világ“ elnevezésre igényt tartott. Még az őket meghódító rómaiak is ide sereglettek tanulni, elismerve az ő szellemüknek, a hamisítatlan görög szellemnek felsőbb-ségét minden más népé fölött, még a világhódító rómaié fölött is.

Mindebből a fényből, az emberi elmének és mű-
érésének ezen halhatatlan alkotásaiból, ma már csak
romok vannak fen, melyek némán hirdetik a letűnt
nagyságot és minden ékesszólásnál érthetőbben és han-
gosabban adják tudtunkra a szomorú valóságot, hogy
amint az egyes ember élete rövid, mint a mezők tarka
virágaié, úgy a nemzetek élete és alkotásaik is velük
együtt a megsemmisülés, az enyészet, a pusztulás
mortalékává lesznek, ha nem is évtizedek, de századok
és évezredek leforgása alatt okvetlenül.

Mikor a mai Athent akarom bemutatni t. olvasó-
imnak, nem mulaszthatom el, hogy rá ne mutassak
legalább nagyjából a még fenálló, legalább romjaiban
fenálló műemlékekre, mert ezek nélkül a mai Athen
semmit sem ér, ezek adják meg ma is vonzóerejét,
ezekért lelkesül a mai görögök tanultabb része is és
ezek vonzák és csalogatják Athenbe a világ minden
zugából a multnak még romjaiban levő emlékei iránt is
érelklődő közönséget.

Az Akropolis.

Az Akropolis, vagyis a fellegvár volt már a legré-
gibb időben Athen központja; innét uralkodtak a kirá-
lyok Attika fölött és később Perikles idejében az Akro-
polis lett nem az atheni politikai hatalomnak, hanem az
emberi szellem és művészet hatalmának igazi központja,
valóságos Akropolis.

Az Akropolis, a Boulé által 1852-ben fölfedezett
és róla elnevezett kapu volt az első bemenet a várhegy
aljában, ahonnét nem egészen 2 méter széles és mint
máig is látható, márványlapokkal kirakott ut vezetett
a vár igazi bejáratához, a Propyleumhoz. Ez volt a

régi Athen legszebb és legnagyobb profán építészeti emléke, csupa pentelikosi fehér márványból, melyet Mnesiklész művész 437-ben Kr. e. kezdett építeni és öt év alatt befejezte.

Az ó-korban a Propyleum vetekedett az Akropolison lévő Parthenonnal a ragyogó homlokdisz tekintetében és még ma is, amikor az idő és az emberek rombolási kedve az építményt jórészen romba döntötte, csodáljuk művészies tervrajzában az örök ifjúság virágzását. Az egész hatalmas építmény három részből állott, diszitve mindkét oldalról dór stylusu oszlopcsarnokokkal. Az ut a várhegyre mindig emelkedvén, lépcsőket alkalmaztak, melyek részben ma is ép állapotban vannak és a fehér márvány, amiből itt minden, még a lépcsők is készültek, a különben romjaiban is szép műalkotást még impozánsabbá teszi. Mikor a Propyleum utolsó oszlopcsarnokából kilépünk, a belső vártérre jutunk, ahol valóságos halmaza a fehér márványromoknak fogad bennünket, ami szükségkép meghatja az embert.

Ide följutva, megpillantjuk jobbra Athena istennő Parthenon nevű templomának magasan kiemelkedő maradványait, balra az egykor bájos Erechteion nevű épület maradványait, a Karyatidák csarnokát tartó kecses nőalakokat. Mindezt ma még láthatjuk, de a régi világban ezek mellett ott diszlettek ezeken kívül a nagyszámu kisebb szentélyek és templomok, mindenek előtt pedig az Athena istennőnek vitt becses biró ajándékok, továbbá valóságos erdeje a szobroknok és szoborcsoportozatoknak, melyeknek látása, mikor a Propyleum kapuján beléptek, szükségképen meghatotta a szemlélőt — úgy hogy megértjük azt a büszke lelkesedést, amivel Aristofanes ennyi szépség láttára felkiáltott,

Hosszas volna és a terjengősség által unalmassá válhatnék, ha részletesen akarnám leírni az Akropolis műremekeit, akár amint azok a múltban voltak, akár mostani romjaikban vannak. Csak általános képet és áttekintést óhajtok nyújtani az egészről, mert az már egy műépítész tanulmányainak körébe váгна, ha megkísérleném az épületek tervrajzainak esetleg részletes leírásába bocsátkozni.

Amint a Propyleum lépcsőin feljutunk, vagy 40 lépésnyire észreveszünk a sziklás talajban egy nagyobb kivájtást. Itt volt a perzsák ellen nyert marthoni csata zsákmányából felállított óriási ércszobra Athena istennőnek, amely remekmű Pheidias szobrász művészetét dicsérte. Magassága körülbelül 8 méter volt és az istennő lándzsájának megaranyozott hegye már Sunium hegyfoknál bekanyarodó hajósok előtt látható volt és felhívta figyelmünket Athenre és főleg az Akropolis műremekeire.

Ami azonban az Akropolison legcsodálatraméltóbb volt s a mi elragadta az ó-világot és lebilincseli és még romjaival is megghatja két ezer év után az utókort, az a Parthenon volt, Templom volt ez, Athena parthenos, a szüzies Athena istennő tiszteletére emelve. Az ó-kornak legtökéletesebb építészeti emléke ez, mely egykor festészeti és szobrászati ékességeivel a ragyogó Athen összes épületeit tulragyogta és még most is oly látványt nyújt, mely a lelket egészen eltölti. A templom Perikles idejében épült pentelikosi márványból. Építőmesterei Iktinos és Kallikrates voltak, mellettük Pheidias szerepelt, aki a plasztikai díszítéseit tervezte és végezte, a legtöbbet saját kezüleg. Őket dicsérte és dicséri e remekmű manapság is, mert ma is még bámulatra méltónak találja az egész művelt világ.

Építését 447-ben Kr. e. kezdték és már 438-ban át volt adva a köszhasználatnak, tehát alig tíz év leforgása alatt készült el ez a csodamű 92 nagy és 36 kisebb oszloppal, körülbelül 50 életnagyságu szoborral, 160 méter hosszúságu domborműveivel és diszitményeivel és a talapzattal együtt 12 méter magas Athena szoborral együtt. Mennyi és minő munka ily rövid idő alatt! A képzőművészetnek ennyi remekét a mai gőzön és villámon nyargaló korban sem volnánk képesek hosszú évtizedek igénybevétele nélkül létrehozni. Gondoljunk csak a modern műépítészetre, annak lassuságára és főleg a tartósság hiányára . . . Benne a dór építészeti stylus a tökély legmagasabb fokára jutott és szoborművei is a legtökéletesebbek, melyek valaha épületet diszítették. A két oromfalon életnagyságot fölülmuló alakok csoportja volt: a keletin Athena születése, amint Zeus fejéből kiugrik és megjelenik az istenek gyülekezetében; a nyugatin az athenei uralomért való harczban Athena istennő győz Poseidon, a tenger istene fölött. A templom czella-falán a 160 méter hosszúságban körülfutó övet, a panathenaei ünnepek körmeneteiből vett jelenetek domborművű ábrázolásai diszítették. Kívül a gerendaközöket befödő négyszögü, számszerint 92 lapon, kiemelkedő domborműben egy-egy jelenet volt a Kentaurusok elleni harczból. Képzeljük még hozzá a színezés finom izléssel eszközölt gazdagságát, mikor a sötétkék, világoskék, piros es arany színek a legművészbibb összhangban voltak alkalmazva: akkor előttünk áll képzeletben egy építkezési műremek, mely maga örök nevet biztosított volna a görög világnak, első sorban Athennek és főleg a halhatatlan nevü művészeknek,

A részint fa-, részint kőálványokon nyugvó tetőzet 2 czm. vastagságu parosi márvány-lapokkal volt fődve; alsó párkányzatát diszes homlokcserepek képezték, melyek közt az esővíz lefolyt; a templom hosszának két végén oroslánfejek szolgáltak díszül.

A két előcsarnok magas vasráccsal volt az oszlopok közt elválasztva. Az egyikben tartották az istennőnek hozott gazdag ajándékokat. Ebből jutottak egy nehéz, belül nyiló két szárnyu kapun, melynek nyomai a padozaton még maig is láthatók, a két részből álló templomhajóba, a valóii templomba. Tizennyolcz dór stylusu oszlop, melyek nyomai maig is láthatók, a templom hajóját három részre osztotta. Itt állott Athenának 13 méternél magasabb elefántcsont szobra, melyet szintén Pheidiás alkotott.

Hosszu volna részletezni mindazt ami itt volt és ami még mindig megvan. Ezek az utánozhatatlan műremek, korcs utódok durva kezei közt természetesen pusztulásnak indultak. Nem tudták később ennek művészi becsét felfogni és mérlegelni.

A török uralom idejében ázsiai barbár török katonák laktak az Akropolison és így a pompás Parthenonban is. Miféle kiméletet lehetett volna várni egy durva barbártól egy ilyen szép műalkotással szemben! Hisz' a durva, műveletlen embernek eleme a rombolás és pusztítás, amint azt sajnos tapasztalhatjuk léptenyomon épületeken és ültetvényeken egyaránt. Ilyen kezekbe jutot a Parthenon is és vele az Akropolis többi műalkotásai.

Ami még megmaradt a törökök durva kezei daczára a Parthenonból, azt — sajnos — részben európai kéz pusztította el. Midőn ugyanis 1687-ben az Akropolist

ostromló velencei hadak lövege a Parthenont fölrobbantotta s két hosszoldalát kiszakította, az öv és a gerendaközök domborműveinek tetemes része elpusztult. Innen kezdve folyton tartott a rombolás, míg e század elején Elgin lord, a török kormány engedelmével, az oromfalak megmaradt szobrait, valamint a domborművek egy részét leszedette és Londonba vitte, hol utóbb az angol kormány megvásárolta és jelenleg a Britisch-muzeum páratlan kincsét képezik.

Nem mind Pheidiás készítette e szoborműveket, mert egy ember arányilag ily rövid idő alatt ekkora munkára képtelen lett volna, de az kétségtelen, hogy befolyását, eszméit és izlését érvényesítette bennök.

Az Akropolis északi oldalán terül el az Akropolis gyönyörű műemléke, az Erechteion, mely állítólag az ősrégi Erechteus király sirja fölött emelkedett s innét kapta nevét is. Ennek egy része a híres Karyatidák csarnoka, melyet oszlopok helyett életnagyságnál nagyobb hat bájos nőalak tart. A régi atheniek egyszerűen Korä, vagyis leánynak nevezték ezt, innét a mai neve is följutva a régiből. Az alakok nemes, erőteljes szépségűek és könnyü, testhez simuló ruhával vannak ábrázolva. Ezek közül is elvitt egyet Elgin lord, de azóta a görög kormánynak volt gondja reá, hogy pótolja a hiányt és ez meg is történt, amennyiben terrakotta utánzattal pótolva van az eredeti egészen hűen. A megmaradtakat is a szükséghez képest a német Imhof restaurálta.

Az Erechteion, valamint a Karyatidák csarnoka, állandó javítási munkálatok alatt állanak, de sajnos, a Parthenonnal mindez nem történik. A görög kormánynak nem is áll rendelkezésére annyi költség, hogy a

javitást szélesebb alapokon foganatosíthatná. A Parthenont restaurálni óriási méretei miatt is igen költséges vállalkozás volna, e helyett megelégszünk azzal, hogy a gyönyörű fehér márvány-oszlopokat, melyeket az idő vasfoga megrongált és melyeken a bombázás nyomai, az ágyugolyók által okozott sérülések láthatók, erős vaspántokkal veszük körül, hogy így e páratlanul álló szép műalkotás romjainak fenmaradását minél továbbra biztosítsák.

Az emberiség sok hiábavaló dologra költ; de ha a művelt világ közkölségen restaurálná mindezeket a közkincsnek tekinthető műemlékeket, nemcsak kegyeletes dolgot művelne, hanem az utókor számára olyan kincset mentene meg a végenyészettől, mely minden időben alkalmas lenne az igazi jóízlés és műérzék fejlesztésére, ápolására és fentartására.

Az Akropolison levő muzeum magában foglalja az itt talált és még lehetőleg ép állapotban levő szobrokat, domborműveket, sajnos azonban csak töredেকেik vannak már jórészt fen. A muzeum tíz teremből áll, mindegyikben más és más nemű gyűjteménye a régiségeknek. Igazgatója Demetrios Philios nevű igen művelt görög, aki az eleusisi ásatásokat is vezeti s akinek főleg az eleusisi ásatások eredményét francia nyelven tárgyaló kiadványa a régiségekkel foglalkozók előtt igen nagy becses bir.

Kivüle jobbra németek nemcsak az ásatások vezetői, hanem főleg az Akropolis műemlékeinek restaurálását tervező és vezető műépítészek majdnem mind a németek közül kerülnek ki. S ez nem csekély dicsősége és érdeme a német nemzetnek, mert ez a körülmény

világosan mutatja azt, hogy minden szép iránt érdeklődnek és lelkesednek.

Különben az Akropolison csupa fehér márványtöredéken jár az ember; rom a lábunk alatt, rom előttünk, mögöttünk és minden oldalról; csak ha föltekintünk, akkor látunk örökké változhatatlant és romolhatatlant: a kék eget, az örökké mosolygó görög eget, mely ugyszólván egyedül maradt meg a maga teljes szépségében és pompájában a régi görög világ bájaiból . . .

Aki az Akropolison nyerhető hangulatot még teljesebb mértékben akarja élvezni, az napnyugtakor látogasson oda fel. A lenyugvó nap végső sugarai sokféle fényben csillogtatják a párosi és pentelikosi márvány hófehér töredékeit; a leáldozó nap nyomában beálló félhomály pedig úgy illik ehhez a szomorú romhalmazhoz! mert itt az egykori fény és ragyogás után sötétség, talán örök sötétség ütött állandó tanyát. A hatás még teljesebb holdvilág mellett, az esti vagy éjjeli órákban.

Soha nagyobb kontraszt nem tárult szemem elé és soha ellentétesebb hatást nem érezhet egy érzékeny lélek, mint mikor az Akropolis csucsáról letekint. Fent a fenséges műalkotások néma temetője, lent pedig a nyüzsgő város zaja és lármája, Mert temető ez valóban, az igazi kulturának, az igazi szép izlésnek néma temetője. Ennyi szépséget, ennyi bájt romokban látni oly benyomást tesz az emberre, mintha temetőt látna, telve reményteljes ifjak sirhalmával.

Lehangoló is az a hatás, amit érzünk, mikor az Akropolis néma romjai közül lejövünk a való életet visszatükröző piszkos külvárosokba, ahol a korcs utódok prózai életküzdeme foly és ahol se embereken, se intézményeiken nem látunk semmit, ami fölemelné s ami

a szépség és nagyság érzetét kelthetné bennünk. Mintegy leolvashatni arczúkról, hogy nem érdeklik őket nagy elődeik világgraszoló hagyatékai; ők egészen más világban járnak, a közönséges élet szürke mindennapiságában; szívüket más érzelmek hevitik, közönséges alantjáró érzelmek; agyuk minden gondolata a megélhetés prózai tárgyai körül forog. Nem is fognak szépet és nagyot alkotni soha, mert nagy alkotások nemes érzelmeket, fenkölt gondolatokat tételeznek fel.

Szálljunk le most az Akropolisról a városba és csináljunk egy kis körutat Athenben, ahol még sok antik, de modern látnivaló is van. Lejövet balra tartva, az Akropolis tövében ott találjuk a világ legelső és legrégebb színházát, a Dionysios-színházat.

A Dionysios-színház.

Mondhatom, alig van maradványa az antik világnak, melyhez több irodalmi és művészeti emlék fűződne, mint ez. Az ó-kori világ legműveltebb közönsége itt gyönyörködött és itt volt elragadtatva a világ legelső és egyuttal legnagyobb drámaíróinak ma is még örök minta gyanánt tekinthető színműveinek élvezésétől.

Ez a görög világ s vele a művelt világ legrégebb színháza és itt adták Aischylos, Sophoklos, Euripides és Aristofanes, a világ első színműíróinak ma is megcsodált szellemi termékeit. Ezért, ennek a gondolatnak a hatása alatt van megilletődve az idegen, mikor belép abba a szinkörbe, mely valaha oly tudós, oly műértő közönséget és oly halhatatlan szerzőket és kiváló előadó-színészeket fogadott magába. Ne képzeljünk itt a szó modern értelmében vett színházat. Az antik görög világ sokkal praktikusabb és jobb izlésű volt és sokkal

inkább vezette őket a természetesség, semhogy zárt és tűzveszélyes helyen gyültek volna össze ezek akárminő czélből is.

Az Akropolisz szikla-oldalából vannak kivágva a félkörben lépcsőzetesen emelkedő néző-helyek. Az első sorok, melyekben az ülőhelyek fehér márványból vannak, tiszteleti helyek voltak a különféle istenségek főpapjai és az állam ügyeit vezető u. n. archonok számára.

Ma is szépen olvasható, hogy melyik ülőhely volt Dionysios főpapjának szánva és ugyancsak a kilencz archon mindenyikének márvány székei ma is ép állapotban vannak. Kényelmes ülés esik ma is ezeken a székeken és annyi idő után rájok ülve, különös érzés fogja el az embert.

Alig van hely, mely alkalmasabb volna a reflexiókra, mint a színműirodalomnak ez a megszentelt helye, ahonnét az egész művelt világ számára mintául szolgáló drámák és vigjátékok kerültek ki. Hajdan az egész színház telve volt szebbnél szebb szobrokkal; ezeknek egy része látható csak, az is durva kezektől megcsonkítva. Óriási terjedelméről fogalmat alkothatunk, ha meggondoljuk, hogy a kőpadok tizenötezer nézőnek nyújtottak ülőhelyet.

A Dionysios-színház fölött, egészen az Akropolisz szikla-bástyáinak tövében volt Aeskulapnak, a gyógyító istennek szentelt telep, ahol egy barlangban forrás volt és megvan ma is. Egykor Aeskulap oltára állott a barlangban, de az utókor vallási felfogásának változtával a keresztény korban keresztény kápolnává alakult át. E forrás körül hosszú sorban ma is láthatók az itt gyógyulást kereső betegek számára készült czellaszerű la-

kások. Olyan szálloda-féle volt ez, ahol pénzért lakást bérelhetett a gyógyulást kereső.

Aeskulap szent telepe alatt van a dúsgazdag római, Herodes Atticus által emelt Odeion, mely ének- és zene-előadásokra volt szánva. Ez már a keresztény időszámítás második századában épült és eltérőleg a görög színházaktól, tetővel is el volt látva, mint ahogy az épület maradványai világosan mutatják. Az említett dúsgazdag római az atheni nép számára ajándékuul építette.

Az Areopag.

Az Akropolis nyugati oldalán egy másik régi emlékre bukkanunk, mely az ó-korban a legfőbb állami biráskodás helye volt. E hely neve Areopag. Vagy 15 lépcsőn kell felmenni egy sziklás fensikra, a hol az atheni éltesebb polgárokból álló legfelsőbb bíróság főben járó ügyekben határozott. A görög történelem ismerőinek fülében sôkszor csendül meg az Areopag neve, ugy, hogy vele fölösleges is bővebben foglalkoznom. Az ó-kori emlékeken kívül újabb vonatkozásu emlék is füződik e helyhez. Általános nézet ugyanis, hogy szt. Pál apostol itt tartotta 54-ben Kr. u. az apostolok cselekedeteiben is előforduló beszédjét az ismeretlen istenről. A nemzetek apostolának csodálatos szavai annyira meghatották a pogány athenieket, hogy halomszámra égették el a pogány könyveket és megfogadták, hogy eddigi isteneik helyet az ismeretlen istennek fognak hódolni. Ma már csak az alapfalak romjai jelzik az egykor hires Areopag helyét, de neve és helyének emléke fen fog maradni a legkésőbb időkig.

Az Areopaggal szemben nyugati irányban mutogatják azt a sziklabarlangot, melyről az a hagyomány maradt fen, hogy az ártatalnul elítélt nagy filozofusnak, az egyisteniségnek a görögök közt első hirdetőjének, Sokratesnek börtöne volt. Már maga Sokrates emléke is kegyeletessé teszi ezt a helyet, ahol ártatlansága és igazsága érzetében mosolyogva itta ki a méregpoharat.

Az Olympeion.

Az Akropolis másik oldalán volt az olympiai Zeusnak fenséges és óriási méretű temploma, melyről Livius azt mondja, hogy „az egész földön az egyetlen nagy templom, mely az isten nagyságának megfelelő.“ — Tervezője Cossutius műépítész volt, aki Kr. e. második század közepe táján befejezte annak építését. Hossza 107 és $\frac{1}{2}$ méter, szélessége 41 méter volt, tehát az ephesusi és selinusi templomok mellett a legnagyobb görög pogány templom, amiről az utóvilágnak tudomása van.

Összesen 104 korinthusi oszlopa volt 17·25 méter magasságu és majdnem 2 méter átmérővel. A gyönyörű oszlopokból 15 ma is fenáll, méltó bámulatára az utóvilágnak. Szépségét az is eléggé jelzi, hogy a megmaradt oszlopok pentelikusi fehér márványból valók és óriási méreteikkel ma is bámulatra ragadják a szemlélőt.

Az Olympeionhoz egy diadalkapu vezetett, melyet Hadrianus római császár emlékére emeltek, aki Athennek nagy barátja és jótévője volt. Ez a kapu máig is fenáll és korinthusi oszlopainak maradványai és egyéb diszei máig is elég ép állapotban vannak.

Hadriánus kapujától egy utcán át jutunk a Lysikrates-emlékhez, mely Lysikratesnek a dionysusi

versenyeken, nyert győzelmének emlékére állított. Kerek, kápolnaszerű emlék ez s egyszérsmind a legrégebb korinthusi stylusban készült műemlék. Szerencsés fenmaradását annak a körülménynek köszönheti, hogy a 19-dik századig a francia kapuczinus zárda könyvtárhelyiségül használta. Ma már nagy gonddal őrzik és vasrácsal vették körül.

Ha a Dionysos-színház szellemileg gyönyörködtette a művelt atheni közönséget, akkor a testi ügyességben való gyönyörködtetésre szolgált az u. n.

Stadion.

Ennek első megalapítója Lykurgusz szónok és államférfiu volt 330 körül Kr. e. Később a már említett dúsgazdag Herodes Atticus az összes kőpadokat pentelikosi fehér márványból pótolta, ami aztán jóformán ki is meritte a Pentelikos hegy márványbányáit.

Az Odeion mellett a Staidon az a mű, mely a bőkezűen adakozó Herodes Atticusnak a legnagyobb hirnevet biztosította. Itt is temette el az atheni nép az ő nagy jóttevőjét.

A Staidon nagysága nézőterének magassága által impozans benyomást gyakorol a szemlélőre, főleg mióta a gazdag márványékeesség egy Awerof nevű görög költségén a meglevő romok alapján egészen fölújított. Így fölujítva minden esetre többet mutat a szemnek, mintha romjaiban és töredékeiben meghagyták volna, de viszont nem kelti azt a hatást, mint keltene, ha a maga eredetiségében volna még mindig. Így egy szépen fölujított régi műemlékkel van dolgunk, de nem egy győzeletet érdemlő klasszikus emlékkel.

Valószínű, hogy ha majd akad egy másik bőkezű Mecenas, akkor a Dionysios-színházra fog kerülni a sor, amely még inkább megérdemelné, már eredeti magas rendeltetésénél fogva is, hogy visszaállítsák eredeti jó állapotába. A versenypályának hossza 204 méter, szélessége 33·36 méter. A nézőközönség ugy a régi, mint a felújított Stadionban 50 ezerig emelkedhetett. Az ülőhelyek megvannak számozva alulról egészen föl a legmagasabban fekvő helyekig.

Jóllehet a Parthénon romjai sokkal nagyobbyszerű építkezést mutatnak, jóllehet az Erechteion fekvés és ékesség tekintetében tetszetősebbnek tűnik fel, mégis az a hatás, mit a

Theseus-templom

reánk gyakorol az épületen található vésések erős eleven-sége által, a régi pentelikosi márvány aranybarna színe által és főleg a két évezred viharait átélte épület romlatlan épsége által, az a hatás rendkívüli.

Csodák csodájának mondható, hogy a Kr. előtti 421-ben épült templom ma is egészen ép állapotban van. Az épület hossza 31·85 méter. Mindkét oldalán összesen 29 dór oszlop látható, melyek valamivel karcsubbak, mint a Parthenon oszlopai. A templomot valamikor a keresztény korban átalakították keresztény templommá, amikor sok díszétől megfosztották. Jelenleg nincsen meg a keresztény templom jellege és így a maga eredeti rendeltetésének van átadva ujra.

A keleti homlokzaton levő dombormű-faragványok, melyek Herkules 10 hőstettét ábrázolták, majdnem a felismerhetetlenségig el vannak rongálva. Hasonlóképen Theseusnak 8 hőstette is ábrázolva van, de szintén alig fölismerhető formában. A festészetnek azonban még

a nyomai sem találhatók meg már. Különben a templomnak van felügyelője, a ki az idegenek számára megnyitja a templomnak — természetesen modernizált — ajtait és magyarázatokkal is szolgál.

Az ó-kori temető.

A régi Athen főkapuja előtt, az u. n. Dipylon előtt volt az ó-kori Athen temetkezési helye. Ez az egyetlen temető, mely az ó-görög világból fenmaradt. A kisebb sírköveket és egyéb emlékeket az atheni muzeumba vitték, a nagyobbakat azonban, melyek az idő viszontagságainak ellen tudnak állani, meghagyták eredeti helyén.

A föliratok ma is olvashatók és akárhány a Kr. előtti V. IV. századbéli elhunytól számol be. Többi közt az ifjabb Alkibiades Hipparete nevű leányának márvány siremléke, vagy egy Dexileos nevű híres lovasé, aki a Kr. előtti 394-ben a Korinthus melletti lovascsatában kitüntette magát. A Kr. előtti 4-ik századból való az Agathon család siremléke, rajta feleségének, Korallionnak domborművű képe egy családi jelenet közepette: az asszony jobbával férjének kezét fogja, baljával annak karjába kapaszkodik, mögöttük egy szakállas férfi és egy ifju. Bizonyára az egymástól örökre való elbucsuzás jelenetét akarja ez ábrázolni. A figyelmet messziről magára vonja egy hatalmas szobor, bikát ábrázolva, egy siremlék tetején áll. Egyik legszebb siremlék, sőt talán valamennyi közt a legszebb egy Hegeso nevű asszonyé a Kr. előtti 4-ik századból. Egy magát szolgálónője segítségével cziczomázó szép asszonyt ábrázol a siremléken levő dombormű.

A szelek tornya.

Ez is azok közé az emlékek közé tartozik, melyek két évezred viharát szerencsésen túlélték. Nem is mint kiváló műemlék érdemel ez említést, hiszen oszlopfői is, melyek közelében hevernek, nem árulnak el valami magasabb művészetet; de maga az a körülmény, hogy a Kr. e. I. századból eredve, aránylag ilyen jó állapotban fenmaradt, már maga nem csekély érdekességet kölcsönöz az egésznek.

Nyolczszögletü épület ez, 8 méter átmérővel és 13 méter magassággal. A „szelek tornya“ elnevezést onnan nyerte, hogy a 8 falának mindegyikén az illető égirányból jövő szelek vannak domborművön ábrázolva. Például a Borreas nevü szél egy morgó és melegen öltözött öreg ember alakjában van ábrázolva, az Eurus szelet, mely rendesen esőt hozott, egy esőköpenybe burkolt öreg ember ábrázolja; a Zephirost egy szép ifju ábrázolja lobogó ruhával, melyből virágok hullanak.

Mind a nyolcz dombormű alatt láthatók a napóra nyomai. Éjjel a napórát vizióra helyettesítette, melynek a nyomai szintén láthatók. Amig az épület hajdan épebb állapotban volt, a tetején egy Triton volt bronzból, mely a szélirányt azzal jelezte, hogy szigonyával a fuvó szél után mutatott.

*

Ezek azok a régiségek, mely a fényes multból Athenben fenmaradtak. Sajnos, legtöbbje ezeknek már csak romjaival emlékeztet a régi nagyságra; de most már kilátás van rá, hogy a meglévő emlékek meg is fognak őriztetni és kellő gondozásban részesíttetni.

Maga a görög állam, az ország elég magas színvonalon álló értelmi osztálya, azonkívül maga a művelt

nagyvilág elég biztosítékot nyujtanak arra nézve, hogy még az idő vasfoga sem fog ezentul annyi pusztítást tenni a műemlékek közt, annál kevésbbé az emberi barbarizmus, a durva rombolási kedv.

Arra is gond van fordítva, hogy ami még ezentul napfényre kerül a föld és az omladékok alól, mindez megmaradjon Görögországban, hogy hadd képezze kincset és büszkeségét annak a földnek, a mely szülte azokat a nagy mestereket, a kik mindezeket létrehozták.

Ma is még minduntalan más és más régiségek jutalmazták a keresésükre fordított munkát és költséget. A „szelek tornya“ közelében frissen kiásott szép szobrokban volt alkalmam gyönyörködni, melyek a más egyéb régiségekkel együtt az atheni Nemzeti-muzeumba kerülnek, hogy általuk gyarapodjék a sok értékes és tanulságos műkincs, a mi ott már föl van halmozva.

A mai Athen.

Miután az antik Athen műemlékeiről szóltam, térjünk át a modern Athenre. Nem lesz érdektelen megismerni a mai Athent, mert ez világos képet fog nyújtani arról, hogy a török uralom alól való szabadulásuk óta mennyiben voltak képesek megérteni a haladó kor szavát és mennyiben tudták legalább fővárosukat kiemelni abból az elmaradottságból és romhalmazból, melyben a rájuk nézve is szomorú emlékű török uralom idejében leledzett.

Az új görög állam nagyon sokat tett a főváros szépítése érdekében. Ehhez járul az a körülmény is, hogy a mai görög nép értelmi osztálya európai műveltségre törekedve és szert is téve erre, a maga részéről is támogatta az államhatalmat ebbeli törekvésében és így vállvetve, egyesült erővel fogtak hozzá a múlt mulasztásainak és hibáinak helyrehozásához. Csak így érthető, hogy aránylag rövid idő alatt, néhány évtized leforgása alatt Athenből sikerült újra szép várost teremteni, melynek főleg belvárosa s annak főbb utczái alig maradnak hátra bármely európai izléssel épült városnak utczáitól és épületeitől.

Természetesen nagyon sokat tett nemcsak a főváros szervezése és szépítése körül, hanem általában az új görög állam szervezése és intézményeinek szilárd alapokra való fektetése körül az az igazi rokonszenv, melylyel az egész művelt világ a szabadságukat visszanyert és a mult keserves szenvedéseit átélte görög nemzet iránt viseltetett. Már a szabadságharcuk idejében nemcsak a művelt világ rokonszenve kísérte őket, hanem tetteg is támogatták őket anyagilag úgy, mint erkölcsileg. Hogy többet ne említsek, a nagy angol költő Byron, mikor a görögök megkezdték szabadságharcukat a török ellen, ideális lelkesedéssel bocsátotta a görögök szolgálatába kardját, lantját, vagyonát, életét, — mindenét. Meg is hálálták ezt a görögök: szobor hirdeti Athenben a nagy költő és szabadsághős emlékét és dicsőségét.

A művelt Nyugattal való kapcsolatot még szilárdabbá tette az a körülmény, hogy 1832-ben Ottó bajor herceg választatott királylyá, majd ennek 1862-ben történt elüzetése után György dán herceg lett a király mostanáig. Ezen kapcsolatok révén német, angol, francia befolyás jótékonyan érvényesült nemcsak a még rendezetlen állam viszonyainak rendezése körül, hanem önként értetődik, hogy kulturális irányban is jótékonyan hatott az e téren is elmaradt országra és népre a nyugati befolyás. — Különösen a németek tettek sokat nemcsak Athen, hanem egész görögország műkincseinek felkutatása és ismertetése körül és egyuttal a főváros modernizálása, szépítése nagyrésztben a németek érdeme.

A modern városrész legszebb és legnagyobb két utcája az Egyetem-Boulevard és a Stadion-utca. Ez utóbbiban van a parlamenti épület vagy mint görögül nevezik βουλή. Ugyanitt vannak az országos minisz-

teriumok, valamint a Szent Teoderus temploma, melyet 1049-ben ujitottak meg.

Az Egyetem-Boulevardon (görögül *λεωφορος πανεπιστημιου*) találjuk a Schliemann-házát, mely a már említett nagyérdemű és szerencsés görög régiség-kutatóé és fölfedezőé. Schliemann 1822-ben Meklenburgban született, 1871-óta állandóan Athenben lakott és ásatásai alkamával fölfedezett régiségeivel halhatatlan nevet biztosított magának. Meghalt átutaztában Nápolyban 1890-ben. Ugy ez a palota, valamint a környékén levő többi paloták vonzóerejét és értékét a stylszerűségen kívül az adja meg, hogy csupa hymettosi és pentelikosi márványból épülvék, loggiával és ezel a felirattal: *Ἰλίου Μελαθρον* (Iliumi palota).

Az Egyetem-Boulevardon tovább menve, a Homeos-utca sarkán találjuk az Archeologiai-Társaság épületét, továbbá a német Philadelphia-Társaság házát és egy szemészeti-intézetet (*οφθαλμιατρειον*) stb.

Tovább menve szemünkbe tűnik a Tudományos Akadémia, mely a Bécsben elhunyt Sina báró költségén épült. A pompás épület a bécsi Hansen műépítész tervei szerint Ziller vezetése alatt épült, tisztán pentelikosi márványból eredeti ó-görög stylusban, jón oszlopokkal ellátott előcsarnokkal, domborművekkel s gazdagon alkalmazott aranyozással és festéssel. A festés és aranyozás egészen az ó-görög épületeken már csak nagyon gyéren látható minták után készült. Az egész épület műbecsét a kitünően följutott és utánczott ó-görög stylus adja meg, úgy hogy egy romjaiból följult tökéletes ó-görög épület hatását gyakorolja a szemlélőre. A főépület homlokzatán a görög származású Drhosos szobrásznak márványból készült műve diszlik, mely Athena

istennő születését ábrázolja. Van ezenkívül két magas jón oszlop, melyeken Athena és Apollo szobrai állanak, mesze kiemelkedve az épület többi részei fölött, a bejáratnál Platon és Sokrates ülőszobrai láthatók és mindezek az előbb említett modern görög szobrásznak, Dhrososnak a művészetét hirdetik.

Az akadémia mellett van az egyetem *πανεπιστήμιον* melyet 1837-ben alapítottak; építője a koppenhágai id. Hansen volt, aki oszlopos előcsarnokkal és festészeti diszítésekkel látta el. Az épület előtt jobbra és balra áll a janicsároktól megölt Gregorius patriarchának és a görög szabadság költőjének Rhigas-nak a szobra. Az egyetemnek van négy fakultása: theologiai, jogi, orvosi és bölcsészeti; összesen 106 rendes és rendkívüli tanára (*καθηγηται*) és átlag 2500 tanulója (*φοιτηται*). — Az aula gazdagon van diszítve; a háttérben az elhunyt tanárok képei, köztük a német Ulriché és Rossé.

Az egyetem mellett balra van a kephaloniai Wallianos ajándékából emelt pompás könyvtár-épület pentelikosi márványból; előtte áll az alapító szobra. Itt van elhelyezve a nemzeti- és az egyetemi könyvtár összesen 250 ezer kötetben.

A Stadion-utca és az Egyetem-Boulevard a Homonia-térre (*πλατεια της ὁμονιας*, egyetértés-tér) nyílnak, mely ültetvényekkel van diszítve és főleg este nagyon élénk, Athen uri világa itt sétál az esti órákban. A sok görög szálloda és kávéház egymást éri itt.

Erről a térről nyílik az Athena-utca (*ὁδος Αθηνας*); itt van az atheni polgármesteri hivatal (*Δημαρχια*), a városi színház, a posta, a bankok és a Warwakestől alapított és róla nevezett gymnasium.

Ugyancsak a Homonia-térről délnyugatnak nyílik a Piräus-utcza; este innét szép kilátás nyílik a tengerre. Ebben az utczában van az Odeionnak nevezett zeneiskola. Délfelé a Homonia-térről nyílik a Konstantinos-utcza, mely nevét az itt épült új Konstantinos-templomtól vette; a templommal szemben van a szintén új királyi nemzeti színház.

Keletre a Homonia-térről nyílik az északra vivő Patisia-utcza (ὁδὸς πατιδίων), melyet nyári estéken a sétálók nagy tömege szokott benépesíteni. Majdnem a város szélén van a műegyetem és a nemzeti muzeum.

A műegyetem (πολυτεχνεῖον) 1858-ban épült Ly-sandros Kaftanzoglu műépítész tervei szerint néhány gazdag görögnek a költségén tisztán pentelikosi márványból; az épület kétemelletes középső része dór és jón stílusban, a két oldalépület pedig tisztán dór stílusban készült. A második emeleten van a Történelmi- és Néprajzi-Társaság (ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογικὴ εἰταιρία) muzeuma, mely a görög szabadságharcz minden képzelhető emlékeit, a kiváló szereplők képeit és a hazai népviseletet ábrázoló ruházatokat tartalmazza. Itt van az 1901-ben alapított képtár is.

A Patisia-utczától öt perczre van egy nagy lovasági kaszárnya, melynek a gyakorlóterén (πλατεία τοῦ Ἄρεως) áll az 1821-iki dragatsanioni ütközetben a törökök ellen elesett „szent sereg“-beliek emléke, akik Sutzos és Drakulis vezérlete alatt csupa önkéntes tanulóifjak voltak és a görög szabadságharczban bámulatos hősiességet tanusítottak.

A Nemzeti Múzeum.

Kevés múzeum található bárhol is, amely gazdagság, érdekesség, tanulságosság és tárgyainak műbecse tekintetében méltán versenyezhetne ezzel. Amit az újabb időben akár tervszerűen vezetett ásatások, akár a véletlen folytán fölfedeztek, az itt mind fel van halmozva, mintaszerűen rendezve a százados fejlődés legkülönbözőbb fokozatai szerint. Maga az épület a német Lange tervei szerint 1866—89. épült.

Érdekes és tanulságos ez még annak is, aki sem régészettel, sem műtörténettel nem foglalkozik. Mondhatom, egy sajátságos világ tárul a szemlélő elé, mikor egyik teremből a másikba menve, három évezred előtti emlékek kötik le figyelmét minden oldalról. Nem lehet célom távolról sem részletes magyarázatába és ismeretetésébe bocsátkozni mindannak a töméntelen anyagnak, ami itt fölhalmozva van. Csak általános megjegyzésekre és az összbenyomások közlésére fogok szoritkozni.

Az egésznek terjedelméről fogalmat alkothatunk magunknak abból is, hogy 24 teremben vannak fölosztva a régiségek.

Az előszobából mindjárt a mykenaei régiségeket tartalmazó terembe jutunk. Nagy kincs és érték van itt összehalmozva. Minden, még a legközönségesebb házi eszközök is szép sárga szinaranyból valók. A régi görög mondák, hagyományok, mesés dolgokat regéltek a régi mykenaei királyok kincseiről és gazdagságáról. Itt fejlődött ki először a görög világban igazi állami élet. Szóval a görög kulturális fejlődés bölcsőjét itt kell keresnünk. Erről a hagyományos görög történet alapján tudott az utóvilág is, de meseszerű lévén a hagyomány minden adata, kellő értékére szállította le az egészet. És ime

mi történt? Mikor Schleimann fáradhatatlan buzgólkodása folytán az ásatások megkezdődtek, nap nap után jöttek napfényre mindazok a mesés régiségek, melyekről eddig a világ csak mint a régi görögök fantáziájában létező dolgokról beszélt. Ezt látva és tudva, önkéntelenül eszembe jutott az az igazságtalan és egyuttal felületes elbánás, melyben a régi mondákat és hagyományokat részesítjük. A fölvilágosultság és más egyéb hangzatos jelszavak czégére alatt elvetünk, lekicsinylünk mindent, amit kézzelfoghatólag nem tudunk a tudomány fáklyájával megvilágítani. Pedig a hagyománynak és mondának mindig van valami alapja s csak fáradságot kell venni ahhoz, hogy benne a valóságot a mesétől megkülönböztetni tudjuk. Minden esetre könnyebb valamit megmosolyogni és elvetni, mint annak mélyebb vizsgálatába bocsátkozni. Szóval a traditio fényes beigazolást nyert itt. A mykenaei királyok eddig meseként megmosolygott kincsei most az arany fényében tündökölve visszamosolyognak bennünket.

Szóljak-e a muzeumban lévő megszólalásig hű szobrokról? Annyira hűek és elevenek, hogy az ember minden laikus volta mellett képes volna órákat eltölteni köztük és mintegy lesi az ember ajkaikról a szót. A plasztikai szépség, a mérhetetlen természetesség és könnyedség, mely ezekről a szobrokról lesugárzik, az emberi lélekben bizonyos harmoniát idéz elő, egy jóleső érzést, mert semmit nem láthatni rajtuk olyant, ami az összhangot zavarva bántólag hathatna esztetikai érzékünkre. Szeretné az ember magához ölelni azokat az elevennek látszó szobrokat és egy meleg öleléssel adózni annak a páratlan művészetnek és finom érzéknek, mely ilyen dolgokat létre tudott hozni.

Láthatni itt fokozatos fejlődésben bemutatva a görög izlést és képzőművészetet. Szinte csodálatos, hogy oly kezdetleges állapotból, amiben leledzett a görög nép izlése az ősi időben, mint fejlődhetett az emberileg elérhető tökély legmagasabb fokáig. Kezdetleges házi eszközök, idomtalan apró istenszobrok stb. jelzik a görög nép csecsemő korát, míg a felnőtt férfikorban már csodálatos műalkotásaikkal ragadják el és ejtik bámulatba a világot.

Nem kevésbé kötik le figyelmét a látogatónak a kiásott régi sirokból kiemelt csontvázak. Ezeket magával a sirüreggel együtt nagy gonddal emelték ki és üveg-szekrényben helyezték el. A csontvázak nagysága nem mutatja, hogy a mi nemzedékünknel nagyobbak lettek volna a régi görögök. Hogy azonban plasztikailag szebbek voltak, azt szobraik mutatják. Egészséges és szép voltukra pedig már abból is lehet következtetni, hogy a csontvázak hosszú sorát végignézve, nem találunk egyet sem, melynek foga hiányoznék vagy hibás, csorba lett volna. Ragyogó fehérségű ép fogak ezek mind, úgy hogy szívesen kicserélnék a magunkéval. Pedig feltehető, hogy ezen csontvázak egykori tulajdonosai nem mindnyájan fiatalon haltak el, sőt minden valószínűség szerint késő vénységben. Mert ők észszerűen és természetes módon élő nép voltak és már finom esztetikai izlésüknél fogva is ápolták és óvták a test szépségének minden legkisebb tényezőjét.

Ma már minderről szó sem lehet. Akár merre jár az ember, napokon át nem lát egy formásabb arcot. A régi szobrok szép alakjaihoz képest ma torzképeket látunk lépten-nyomon, legfeljebb falvakon, egyes félreeső

helyeken, de főleg a szigeteken látunk még a szép típusból valamit.

Nyelvükkel is furcsán van az ember. Írásban mindenütt az ó-görög nyelvet használják. Ha a görög nyelvben némi jártassággal bíró idegen valamelyik görög lapot a kezébe veszi, az ó-görög nyelv ismerete alapján szépen megérti az olvasottakat. Hasonlóképen az utczákon és egyéb nyilvános helyeken alkalmazott föliratokat el lehet olvasni és megérteni. Szóval írásban egészen az ó-görög nyelvhez tértek vissza, de nem így a kiejtés és beszéd terén. A néppel még az sem érintkezhet, aki esetleg az uj-görög kiejtésben jártas, mert nagyon gyorsan és csunyán ejtik ki a szókat. Az ó-görög nyelv alapján próbáltam megérteni őket, de lehetetlen volt, mert inkább valami néger tájnyelvhez, mint göröghöz hasonló beszédjük. Ujabban az is tervbe van véve, hogy nem csak írásban, hanem kiejtésben is visszatérnek az ó-göröghöz. Ez mindenesetre sokban emelné az uj görögök tekintélyét, mert eddig is az ó-kor klasszikus népei közül az egyiknek a nyelvét csak náluk találhatjuk fel, míg a latin nyelvet mint népnyelvet már sehol sem beszélük; ha most még kiejtés tekintetében is egészen az ó-görög alapra helyezkednek, akkor bennük fogja látni a világ egyenes folytatását a megcsodált antik görög világnak és méltán, mert ekkor Homeros, Sophokles, Aristoteles stb. csodás nyelve fog ajkaikon megcsendülni . . .

Délen lakó nép lévén, a déli vérmérséklet hatása meglátszik a városi utczai életen is. A Dél-Olaszország városaiban tapasztalható utálatos utczai kiabálás kellemes zene az atheni utczai árusítók állati hanghoz hasonló kiabálásához képest. Ez itt megszokott, sőt természetes

dolog, de idegennek, ki ilyesmihez nincsen szokva, végtelen visszatetsző.

Ha minden iparág oly virágzó volna Görögországban, mint aminő virágzó az utcái czipőtisztítás, akkor Görögország versenyre kelhetne a nyugat-európai nagyiparos államokkal. Egymást érik az utcákon, főleg az utczasarkokon a czipőtisztítók Athenben, akik főleg az erőszakosságig menő tolakodásukkal tűnnek ki. Ha legtisztább czipővel megy is valaki előttük, azért tele torokkal kiabálnak a járókelő felé és hogy a figyelmet magukra vonják, rettenthetetlenül verik keféjükkel nyomoruságos ládájukat, melyben a czipőtisztítás nemes mesterségéhez való különféle szerek és eszközök vannak elhelyezve. Igénybe is veszi őket ur, szegény egyformán, de kell is, mert olyan por és akkora, mint Athenben, a világon talán sehol sincsen.

Ami különösen feltűnő Görögországban és tapasztalhatni a városokban is, Athenben ugy, mint másutt, az a temetési szertartás. A halottat nyitott koporsóban viszik, a koporsó födelét külön viszik előtte. A koporsó lezárása közvetlenül a sirbatétel előtt történik, mindaddig alkalmat adnak a rokonoknak, ismerősöknek és kíváncsiaknak, hogy akár a nyílt utcán is végső bucsut mondhassanak az elhunytaknak. Ez minden valószínűség szerint ősrégi szokás, melyet az utódok sok-sok százezerdon át megőriztek és követnek ma is.

Ha a könyvkereskedések számából és általában a könyvek terén tapasztalható keresletből következtetni lehet valamely város vagy nép tanulmányosságára és értelmi fokára, akkor Athent ezen a téren kiválóan ki kell emelnünk. Az igaz, hogy egyetemi város, ahol a könyvkereslet mindig nagyobb szokott lenni, mint egye-

bütt; az is igaz, hogy az egész országnak egyetlen igazi városa, ahol minden tudományos és művészeti élet összpontosítva van; az is igaz, hogy Görögország hivatalnoki és pénz-arisztokracziája Athenben lakik, valamint a külföldi diplomácia is állandóan itt lakik és a Görögországot látogató idegenek is itt tartózkodnak leghosszabb ideig, ezektől eltekintve mégis öröndetesen soknak mondható a könyvkereskedés. Fényes, minden igényt kielégítő üzletek ezek, melyekben a világirodalom minden számottevő terméke föltalálható.

Athen főbb utczáin az egyéb üzletek is mind európai ízléssel vannak berendezve, ami egészen megfelel az atheni előkelő világ ízlésének és igényeinek. Ez az uri világa Athennek egészen európai műveltségű és mindenben a francziás műveltséget utánozza. Uri embert bátran megszólíthatunk francziául, válaszolni fog reá. Sok művelt görög annyira jól kezeli a franczia nyelvet, hogy főleg régészeti kutatásaik eredményét rendszerint franczia nyelven írják meg, remélve ezáltal, hogy a művelt nagyvilág annál biztosabban tudomást vesz róla. Ha görög nyelven írják meg, bizonyára csak igen korlátolt körben válnék ismeretessé.

Athen belvárosa, a főbb boulevardok semmiben sem állnak hátrább mint bármely európailag épült város. Pompás ivlámpák szórják fényüket a széles utcákra. A közlekedés már nem oly tökéletes, amennyiben még mindig lóvasuti közlekedés van a városban; apró, kitartó görög lovak vonszolják a közönséggel rendszeren megrakott lóvasuti kocsikat.

Ami Athen egyik-másik boulevardját impozánsná és igazán vonzóvá teszi, az a fehér márványkövezet. Széles járdák ezek, hatalmas márványlapokkal fődve.

Nincs, nem létezhetik az utczaí járdának semmiféle faja, mely ezzel már csak szépség tekintetében is versenyezhetne. A fehér szín már maga kedves és esztetikailag szép; az ilyen járdának sem az aszfalt, sem bármi más sablonos járda még nyomába sem léphet. Igazán jól hangolja az embert, mikor ilyen járdán járhat, mely méltó Athen régi hirnevéhez és egy kedves visszaemlékezéssel több marad arra a városra, ahol ilyen is található.

Aminő modern és szép a belvárosa Athennek, olyan elhagyatottak és zeg-zugosak a külváros mellék utczaí. Kecskéket hajtanak itt is az utczákon esténként és általában bizonyos keleties színezetet nem lehet megtagadni tőle, amint általában egész Dél-Európában már lépten-nyomon kirí a keleties jelleg.

Dohányozni szeretnek, de a görög állam nem gyárt szivart, hanem kizárólag cigarettát. Ebből van is igen sok féle minőség, köztük sok jó is. Ami szivar van, az vagy német vagy osztrák gyárakból való. Különösen kelendő az osztrák virginia-szivar, melyből négyet árusítanak egy dobozban. A nép igen szereti a dohányzásnak azt a keleties módját, mely abban áll, hogy külön e célra készült dohányzó-készülékből a füstöt vizen átszűrve szivják hosszú kaucsuk-szerű hajlítható csövön át. A vendéglői helyiségek el vannak látva ilyen dohányzó-készülékkel és a vendégeknek rendelkezésére szokták bocsátani.

A Phaleson és Pireus.

Athen egy órányira fekszik a tengertől. Így tehát Athen se nem kikötőváros, se tengeri fürdőt élvezni magában Athenben nem lehet. Már az ó-Korban mint

Athen kikötővárosai szerepeltek a Phaleson és Pireus, de különösen az utóbbi.

Gondoskodva van róla, hogy Athen lakossága olcsón és gyorsan kijuthasson e két hely bármelyikére és így a tengert használhassa akár élvezet céljából, akár üzleti szempontból. Annyira meg van könnyítve a tengerrel való összeköttetése a városnak, hogy minden tíz perczen indul vonat kifelé és pedig a város kellő közepéből. Az ár igen alacsony és a forgalom könnyebb lebonyolítása céljából magában a városban is több állomás van. Ez a vasut azonban legkevésbé sem zavarja a városi közlekedést, amennyiben mély bevágásban vezet a vasut és több helyen alaguton is átme gy.

A városból a tenger felé menet előbb érjük Phaleront. Ez az atheni uri közönségnek, főleg nyári estéken, legkedvenczebb szórakozási helye. Ma tisztán csak mint tengeri fürdő és üdülőhely szerepel, kikötői jellege nincs már. Az atheni közönség egész nap nagy tömegben rándul ide fürdeni. A tengerpart szépen van fásítva és ültetvényekkel ellátva s ez a kellemes zöld. jól eső ellentétet képez a környező kopár, sárgaszínű dombok ridegségével szemben. Vannak kényelmes szállodák, vengéglők, kávéházak, sőt színház is. Tengeri fürdője igen kényelmes és olcsó. Azonban furcsa fürdés esik itt, valamint egész Görögországban általában. A fürdeni vágyakozónak kezébe nyomnak egy lepedőt és ez az egész fürdői felszerelés és kiszolgálás. Meglehet, hogy ősrégi, még az antik világból maradt szokás ez, de mégis nyilvánosan ruha nélkül fürdeni annyira szokatlan nekünk, hogy szinte pirul bele az ember. Antik szobraikat a maguk mezitelenségében megbámulják és megcsodálják, sőt plasztikai szépségük izlésünket

és esztetikai érzékünket nemesíti, de a késő unokák illetően nagyon is természetes megjelenésében semmi gyönyörűsége sem telik az embernek. Még ha nagy elődeik formás és plasztikai testével rendelkeznének, de így ... jobb nem látni őket.

Az idegenek, akik nyáron látogatják meg Athent, ha hosszabb időt akarnak itt tölteni, a Phaleront választják lakóhelyül. Ezzel elérik azt, hogy szép zöld, és a hőségtől annyira-amennyire ment helyen lakhatnak és Athenbe tetszésük szerint bármikor berándulhatnak.

A Phaleronból pár percz alatt a Pireusba jutunk a vonaton. Hatalmas kikötő város, mely már az ó-korban Athen kereskedelmi forgalmának a közvetítője volt. A török uralom idejében annyira lehangyolott, hogy az egykori nagyforgalmu kikötő városnak még a nevét is elfeledték és a velenceiek elnevezték Porto Leone-nak, vagyis oroszánkikötőnek, arról az oroszánt ábrázoló szoborról, melyet innét vittek Velenczébe s ma a velencei arzenal előtt áll. A kikötőváros helyén még 1835-ben néhány halászgunyhó volt csak, azóta azonban részint a görög kormány buzgólkodása folytán, részint jó kikötője és a föllandült kereskedelmi forgalom révén annyira fölvirágzott, hogy ma már szép várossá fejlődött, több mint 43 ezer lakossal. Athen után Görögország első városa és a kereskedelmi forgalmat Patrastól egészen magához ragadta.

Mihelyt az idegen a Pireusba ér, azonnal észreveszi, hogy a Kelet és Nyugot egyik választó-pontján van. Itt érintkezik Azsia Európával, nem ugyan földrajzilag, hanem a kereskedelmi forgalom terén. Soha élénkebb tengerpartot nem láttam, mint a pireusi kikötőben és soha tarkább, vegyesebb népelemeket nem

láthatni talán hömpölyögni és gomolyogni, mint itten. Valóban Kelet és Nyugot népelemei össze vannak itt vegyítve. A mindenféle nemzetbeli európaiakon kívül ott tolongnak törökök, arabok, hinduk, szerecsenek stb. szóval az exotikus világ mindenféle népeleme. Magas süvegü és hosszú szakálu görög pópák és borotvált arczu katolikus papok mellett a Khoránból imádkozó muzulmánok, elegáns európai gavallérok mellett piszkos ruhájú turbános alakok tárgyalják üzleti dolgaikat; mert itt üzlet minden; itt mindenki siet, rohan üzleti dolga után. Az egyik hajó ázsiai utasokat szállit partra, a másik európaiakat hozott, de mihelyt partra ér, mind fut, siet üzleti dolga után. A tengerparton hosszú sorokban vannak a butikok és vendéglői helyiségek, ahol ez a mindenféle fajú nép a maga élelmét megtalálja. A mohamedán csak turbános vagy fezes vendéglőshöz megy, mert ez a Khorán szent parancsai szerint készült ételt ad elé. Az európai ember keresi az ő izlésének megfelelő helyiséget, ahol kisebb a piszok és türhetőbb a bűz. Mert ezekből bőven kijut itt. Az árucsarnokokban és nyílt utczákon fölhalmozott mérhetetlen sok élelmiszer: hal, gyümölcs, sajt stb. a nagy hőség hatása alatt szinte elviselhetetlen büzzel tölti el a levegőt. Lépten-nyomon piaczi pénzváltók asztalába ütközünk, akik becserélnék a világ minden zugában használt pénzt. A mi 20 koronásaink is nagyban szerepeltek és piros színükkel nagyon kitűntek a többi papírpénzek közül.

Szinte jólesik kijutni ebből a bábeli nyelvzavarból a városnak nyugodtabb részeibe, a hol szép széles utcák fogadnak bennünket. Ugy itt, mint Görögország más városaiban feltűnő csinnal berendezett és értékes fölszerelésü templomokkal találkozunk. A görög-keleti

egyház általában mindenütt súlyt fektet a templomokra és ha az anyagiak egy kissé is megengedik, fényes és sokszor pazar értékű képekkel, szobrokkal és egyéb vallási dolgokkal fölszerelt templomokat épít. Ugy Athenben, mint Patrasban, valamint a Pireusban is, olyan templomokra akadunk, melyekben aranyból és ezüsből kivert szent képek, nagyértékű ezüst gyertyatartók és a fénynek és pompának minden lehető kifejtése látható. Főleg áll ez az újabb templomokról, melyek valamely görög érsek vagy püspök székesegyházaul szolgálnak.

Mindamellett a Pireus sem tagadhatja meg keleties jellegét. Olyan tünetek mutatják ezt, melyek más európai városokban — Dél-Európát kivéve — nem tapasztalhatók. A Pireusban egy alkalommal ottlétem alkalmával az egész utczai forgalmat megakasztotta egy óriási juhnyáj, melyet a városon keresztül hajtottak. Mind fekete juh volt ez és megjelenésükre úgy a lóvasuti, mint a kocsiközlekedés teljesen szünetelt. Különben van a városban börze, több mint száz gyár stb. ami mind a nagy kereskedelmi és ipari föllendülésnek a biztos jele. A kikötő tele van gőzösökkel és vitorlásokkal, a bejáratnál pedig a görög hadi flotta horgonyoz, mintegy öreül Görögország első kereskedelmi kikötőjének és forgalmi góczpontjának.

Eleusis.

Athen ma is az a központ, ahol az antik görög világ emlékei legjobban megkapják az idegen fantáziáját s ahol mintegy vágyat és lelkesedést nyer, szemtől szemben látni a többi helyeket is, melyekhez a letűnt szép világnak hasonlóan fölemelő emlékei fűződnek.

Ilyen hely a régi Attikában fekvő Eleusis. Most vonaton lehet oda jutni és $\frac{3}{4}$ óra sem kell hozzá, hogy a döcögő vonat odavigyen bennünket. Ma már eredeti neve is annyira el van feledve, hogy Eleusis vagy Eleusin helyett Lefsinának hívják. Hajdan szép és nagy város volt a hasonlónevű öböl északi partján és a görög világnak egyik leglátogatottabb vallási központja. Ma nyomorult albán falu s lakosainak halvány sejtelmük sincs róla, hogy az a föld, melyen ma viskóik állanak, az antik görög világ vallásos érzületétől megszentelt hely volt.

A régi görög világ naiv hite és élénk fantáziája tette ezt a helyet is szentté és egyik legfontosabb vallási központtá. Ósrégi hitrege szerint ugyanis Demeter vagy Ceres, az anyaföld és terményeinek jótékony istennője itt szenvedte át anyai fájdalmait leányának Persphone-

nak eltűnése miatt. A görög fantázia gyönyörűen kiszínezte ezt az eltűnést. Persephone leánypajtásaival épen virágot szedett Eleusis himes mezőin, mikor Hades az világ komor istene négyes fogatán feljött az alvilágból, hirtelen kocsijára kapta a bűbajos Persephonét és magával vitte sötét országába. Az aggódó anya gyermekének már csak az utolsó sikoltását hallotta s eleinte kétségbeesetten bolyongott, míg végre magtudta a mindent látó Heliostól, a napistentől, hogy leányát Hades rabolta el.

Kilencz napon át kereste gyászba borultan elrabolt leányát s neheztelt Zeusra, akinek tudtával történt ez. Végre Zeus az istenek atyja a fájdalmában vergődő anyát úgy vigasztalja meg, hogy leánya az év kétharmadát a földön töltheti anyjánál tavaszi verőfényben és nyári örömben, egyharmadát azonban mint Hades neje a sötét alvilágban. Megmaradt tehát az alvilág királynőjének, de sötéttekintetű férje mellet is megőrizte játszi gyermekségét és örökifju leányságának bűbajos himporát. Így dalolták ezt a költők, köztük Pindaros és főleg Homeros.

A görög világ élénk fantáziáját nagyon megragadták az istennő fájdalmának emlékei, aki csak akkor tért vissza az Olympusra, az istenek lakókelyére, mikor előbb Eleusis uralkodóit, főleg Eumolpost megtanította a maga sajátságos szertartásaira és áldozati szokásaira. Így tett Eleusis Demeter tiszteletének legmaradandóbb fészke és a görög világ egyik legszebb emlékü kegyhelye.

Mikor Eleusisről szólok, nem állhatom meg, hogy bár röviden, bepillantást ne engedjek t. olvasóimnak az ó-kori pogány görög világ azon titokzatos vallási rendszerébe es szokásaiba, melyek Eleusishoz voltak fűződve. Mindez annyiban érdekelhet ma is bennünket,

mert az antik görög világ vallási titkaiba, az u. n. mysteriumokba belepillantván, legalább nagyjából fogalmat alkothatunk magunknak a görög pogány vallás rendszeréről és titokzatosságáról.

A mai szeptembernek megfelelő Boédromion hónap holdtölte előtt két hónappal az eleusisi papi családok, főleg az Eumolpidák követői hirül vitték az Athennel jóviszonyban levő görögöknek a mysteriumok közeledő ünneplését; amelyekkel Athen esetleg háboruban volt, azoknak a szent fegyverszünetet hirdették. Ez a fegyverszünet két hónapig tartott és alkalom volt arra, hogy minden görög zavartalanul beavattassék a mysteriumokba. A barbárokat vagyis a nem-görögöket nem avatták be, ámbár egyesekre nézve tettek kivételt. A rómaiakat azonban beavatták, mert őket nem számították a barbárok közé.

Az eleusisi mysteriumokba való beavatást megelőzte az Athenben tartott u. n. kis mysteriumok ünnepe, melyet a Stadion melletti Agra dombon levő Demeter és Persephone templomában tartottak. Ez lényegében csak előkészület volt a nagy titokba, az igazi mysteriumokba való beavatásra és különféle tisztulási szertartásokkal készítették elő a résztvevőket a nagy titok befogadására, amikor e célra rendelt papok, a mystagogok kioktatták őket mindarra, amit tudniok kell, hogy méltóan megjelenhessenek a nagy mysteriumokba való beavatásnál. Megtanították őket Demeter és Persephone eleusisi legendájára, melyet az eleusisi papi családok hűségesen megőriztek nemzedékeken át; megtanították őket azokra a napokra, melyeken a titkok befogadása előtt böjtölniök kell, megmagyarázták nekik, mely ételektől kell tartózkodniok az ünnep tartama alatt, főleg pedig azokra az

áldozatokra, melyeket be kell mutatniok, hogy a nagy vallási titkok befogadására méltóan elkészülhessenek. Ezen előkészületek nélkül senkit sem bocsátottak a nagy vallási titok befogadására.

Mindezek már azért is érdekelhetnek bennünket, mert megtudjuk belőlük, hogy az ó-kori pogány világ mily nagy gondot fordított arra, hogy a beavatatlanok, a profánok távol tartassanak a vallás főbb titkaitól és meg ne szentségtelenítsék azokat az előkészítés hiányából eredő tudatlanságukkal. Kinek ne jutna itt eszébe az első keresztényeknél divó zárkózottság és a beavatandókkal, a katechumenekkel szemben követett eljárás?

Boédromion havának 14-én, holdtöltekor, az eleusisi templom papjai, élükön a Hierophant- és Daduchusszal kihozták a szentélyből a szent vallási tárgyakat, melyeket proccesszióban vittek Athenbe, követve Eleusis lakosságának nagy részétől. Egész Athen városa eléjük ment 12 kilométernyire és a legnagyobb tisztelet nyilvánítása mellett vették körül a szent tárgyakat és kísérték a városba. Itt elhelyezték az Akropolis lábánál lévő Eleusinionban és az eleusisi templom egyik alkalmazottja ezt ünnepélyesen bejelentette Athena istennő, mint a város védőistensége papnőjének. Demeter is egy alkalommal így adta hírül látogatását Athenának. Ezzel a nagy ünnep megkezdődött.

Másnap, Boédromion hónap 15-én, az archonok egyike, az archon-basileus, aki a vallási ügyek élén állott, összehívta a népet a Poikilé-csarnokba, ahol a következőket hirdette ki: Akinek nincsenek tiszta kezei (erkölcsi értelemben) vagy érthetetlen beszédje van, nem lehet jelen a beavatásnál.

Nemcsak a fenálló törvényekkel fenyegették a gonoszságot, hanem különösen a titkos bünöket az istenek kérlelhetetlen haragjával fenyegetve irtották ez alkalommal. Ugyanekkor a tökéletes hallgatás kötelességét rótták a beavatandókra mindazon titkokra nézve, melyeket majd föltárnak előttük.

Tizenhatodikán a beavatandók elvégezték az előirt tisztulást, megfürödvén a tengerben s ugyanekkor megfürösztték a következő napon föláldozandó malaczokat is.

Tizenhetedikén a vallási szertartások archonja négy segédkező segítségével bemutatta az Eleusinionban a nagy áldozatot az atheni kormányért, az összes polgárokért, azok feleségeik- és gyermekeiért. Ekkor áldozták föl az előző napon tisztuláson átment malaczokat is.

Tizennyolczadikán Esculapnak, a gyógyító istennek mutattak be áldozatot.

Tizenkilenczedike a Jacchos tiszteletére tartandó körmenet előkészítésével kezdődött. Ez és a következő nap volt az ünnepnek a legfényesebb napja. Az archonbasileus parancsára elmentek a szent tárgyakért az Eleusinionba, melyeket nagy pompával vittek az Agorán (köztér) át a Dipylon kapu melletti Jaccheionba (Bacchustemplom), kísérve az atheni fölserdült ifjak fegyveres kísérete által. Miután itt magukhoz vették a szentélyben lévő Jacchos-szobrot, innét a Jacchus-menet vezetője és más, e célra kijelölt hatóságok csatlakozása után a Pompeionba mentek, mely a szent körmenetekre való előkészület helyéül szolgált. A menet rendjének megállapítása után kimentek a városból a Dipylon kapun át és a szent uton Eleusis felé tartottak. Ekkor éppen napnyugta volt. A menet lassan haladt előre; az ut-

mentén oltárok és szentélyek voltak, ahol megállapodva áldozatokat mutattak be.

Mérhetetlen néptömeg kísérte a szent menetet. Papok, az előző évben beavatottak és ájtatos néptömeg, főleg pedig a kíváncsiak megszámlálhatatlan tömege volt ott látható. Akik a 22 kilométernyi utat gyalog megtenni nem akarták, azok kocsikon kísérték a menetet, jóllehet volt idő, mikor kemény pénzbírsággal sujtották a kocsin követőket. Közben leszállt az éj homálya s az ut hátralevő részét fáklyafény mellett tették meg. Minden beavatandó kezében fáklya volt. A hegyek, az erdők és a tenger visszhangozták a csendes őszi éjszakában a titokzatos ének ezen szavait: Jacchos, ó Jacchos!

Elképzelhetjük, hogy minő hazafias és vallásos érzés vett erőt a tömegen ilyen alkalommal, mikor a perzsáktól való megszabadulásukat a görögök Bacchusnak s Demeter és Persephone isteni segítségének tulajdonították.

Eleusis lakosai eléjük mentek Rheitói-ig, városuk határáig. A találkozás után nem sokára szép jelenet következett. A Croconidák, kiknek családja Crocon hőstől származott, minden beavatandónak jobb karjára és bal lábára sáfrány színű szalagot kötöttek. Az ünnepély fényét még az is emelte, hogy minden beavatandó az egész uton myrtusz-koszorút hordott fején. A menet éjfél körül érkezett Eleusisba s utána pihenőre tértek. A következő nap nyugalomra és a beavatási előkészületekre volt szánva. Huszonegy- és huszonkettődikén az éjszakák szent virrasztásra voltak szánva, amely alatt a vallási titkokat ünnepelték.

A virrasztás második napja az ünnep sorrendjében a kilencedik napot képezte és ez megfelelt annak a

kilencz napnak (Boédromion hónap 14—21), a meddig Demeter étlen-szomjan bolyongott, keresve a Plutó által elrabolt leányát, Persephonét.

Az utolsó napon végezték a befejező szertartást, mely abból állott, hogy két edényt megtöltöttek, az egyiket borral, a másikat vízzel s az egyiket nyugat felé fordulva, a másikat kelet felé fordulva törték el, miközben a titokzatos formulákat mondták.

A visszatérés Athenbe a Jacchos-szoborral épp olyan ünnepélyesen történt, mint a jövetel. Akik még Eleusisban maradtak, azok résztvettek a 2—3 napig tartó gimnasztikai és színjátékokban. Az atheniek eléjük mentek és velük összekeveredve, mindenféle bohóságokat elkövettek annak emlékére, hogy Demeter szolganője, Jambé tréfáival szabadította meg urnőjét hosszú bánatától. Örömtől repesett a visszatérők szive, mint beavatottaké és örömben osztoztak az üdvözlétükre jövők is.

Ime egy röviden leirt és bemutatott kép az ó-görög pogány világ vallásos életének a köréből. Egy kultúr-népnek másfél évezred előtti vallásos életéből van meritve. Előttünk sem lehet ez teljesen érdektelen, mert általa némi bepillantást nyerünk az antik pogány világ vallásos életébe.

Hátra van még, hogy megtudjuk, miben is állott az a beavatás, melyről a hymnus-író így szól: „Boldog az az ember, aki annak (t. i. a titkos szertartásnak) tanuja lehet; de az, aki nincs beavatva, aki nem vett részt a szent szertartásokban, nem fog örülni a másvilágon, a sötétség honában.“ Sajnos, a beavatottakra nézve kötelezővé tett hallgatás és a beavatás mibenlétéről szóló régi tudósítások elveszte, ma lehetetlenné teszik, hogy róla csak megközelítőleg is tiszta fogalmat alkossunk.

Annyi valószínűnek látszik, hogy a beavatás nem volt dogmatikai oktatással összekötve, hanem csak arra szorított, hogy megtanították, mint kell a léleknek a jövő boldogságát biztosítani. Synesios tudósítása szerint Aristoteles úgy vélekedett, hogy a vallási titkok nem oktatás útján közöltettek, hanem csupán benyomások, impressziók keltésére szorítottak. E szerint valószínű, hogy Demeter és Persephone legendáját az eleusisi papi családok dramatizálva adták elő, éppen úgy, mint a passiójátékok a középkorban Krisztus szenvedéseit előadták és ma is adják Oberammergauban. Ezek az eleusisi ünnepek időfolytán nem csak a görög nemzet körére szorítottak, hanem nemzetköziesekké lettek.

A szent helynek szomorú sorsa lett a Krisztus utáni időkben. Alarik, a wisigothok királya 396-ban kegyetlenül elpusztította. Zosimos ellenben azt mondja, hogy a goth király egy kísértettől megrémülve, nem bántotta Eleusis szentélyét. Nyilván imponált a barbárnak a hely szentsége és fénye. Annyi bizonyos, hogy Eleusisban a vallási szertartások végzése II. Theodosius császár alatt szűnt meg az V. században, amikor a már általánosan terjedő kereszténység a pogány vallás ezen ősi fészket is lehetetlenné tette további vallásos működésében.

Ma nyomorult viskókból áll az egykori város helyén épült albán falu. Végtelen kontraszt, mikor a pompás oszlop-romok közt és a még romjaikban is szép műalkotások közt feltűnik egy-egy nyomorult viskó, mely a fényes múlt omladékaiból van ügyetlenül összetákolva, se asztal, se ágy benne.

Eleusis propyleionjai még romjaikban is szépek. Minden márványból volt itt is. A romok közt lévő nyo-

moruságos formájú muzeumban nagyon szép és tanulságos dolgok vannak. Többi közt egy fején kosarat hordó óriási nőalak tűnik szemünkbe legjobban. Egy szoba csupán föliratokkal van tele. Vendégekönyv is van, melyben lapozgatva magyar névre is akadunk.

Szomoruan távozik innét is az ember. A dicsó mult romjai és a jelen nyomorusága és sivársága szűkségképpen lehangolólag hatnak a kedélyre.

Delphoi.

Eleusis szentélyeit, pompás propyleumjait szomorú romokban látva, szent berkeinek még helyét sem találva, — szomorú meghatottság fogja el az embert annak a gondolatára, hogy ime, minő sors vár az ember legszentebb érzelmeinek, a vallásos buzgóság és lelkesedésnek megszentelt középpontjaira is.

Ahova az antik pogány világ fiainak millióit vonzotta a velük született és a nevelés által még jobban kifejlesztett és megerősített legbensőbb vallásos érzület, amely helyek, mint az antik pogány világ vallásos életének góczpontjai összes műveltségük, művészetük és majdnem minden téren bámulatra méltó alkotásaik kiinduló pontjai gyanánt szolgáltak, szóval amely helyekhez egy ragyogó szép világ minden bája és pompája fűződött, azok most alig felismerhető romokban hevernek. Most már csak mint régiségekért hevül az utókor s a történelem lapjai szárazon regisztrálják a múltban való jelentőségüket, de ma már nem kelteneik vallásos lelkesedést, ma már senkinek a szive meg nem dobban a vallásos ihlettől, mely még két évezred előtt is annyi

halandót emelt fel a föld porából egészen az olympusi istenek fényes lakáig.

Sic transit gloria mundi! . . . így mulik el a világ dicsősége. Az ó-kori zsidóság szép monotheismusa egykor ékesen szóló hirdetőjének, a jeruzsálemi templomnak is már csak a helye van meg . . . A sémi kultúra másik hatalmas góczpontjának, az észak-afrikai Karthagónak a romjain már Marius siratta a szerencse változandóságát, a sors kiszámíthatatlan szeszélyét . . .

Ilyen sorsra jutottak a polytheismus megszentelt helyei is.

Eleusisből legtanácsosabb lehetőleg rövid idő leforgása alatt Delphoiba menni, hogy az a hangulat, melyet az előbbi helyen nyerünk, még élénk legyen s a Delphoiban nyerendő benyomásokkal növekedve és erősödve, teljes mértékben megadja lelkünknek azt a szellemi gyönyört és élvezetet, ami itt is vár az olyan lelkületű emberre, aki nemcsak konstatálja azt, ami itt volt és van, hanem eszének segítségével szólítja kedélyét s a kettő együtt édes harmoniába fogja ringatni és sok-sok szép emlékről fogja a fátyolt föllebbenteni és tiszta világosságban bemutatni.

Az ó-kori pogány világ s általában minden naiv nép úgy a múltban, mint a jelenben, szentül meg volt győződve, hogy az istenség az ő akaratát, főleg a jövőt bizonyos alkalmakkor és körülmények közt nekik föltárja. Ez a hiedelem adott életet a delphoi jósdának, támogatva egy ma már közönséges és egészen természetes körülmény által, mely azonban a természettudományokban járatlan naiv kor gyermekeinél valóságos csodaszámba ment.

Természetes hévforrás, az ő kénes, nehézszagú párolgásával hogyan ejtette volna csodálatba és bámulatba a természet egyszerű gyermekeit!

A Parnassos hegy déli oldalán ma is látható az a sziklahasadék, melyből az ó-korban fojtó gőz tódult ki, amely körülmény az ó-kori világ mindenütt ismert jóshelyének a keletkezésére vezetett. A kecskéket legeltető pásztorok naiv félelmükben meg sem merték közelíteni ezt a kénesvizű hévforrást. Egy bátor Korytas nevű pásztor megközelítette ezt a félelmes helyet és ime, bizonyára elkábulva a kénszagú gőzöktől, mindenféle zavart dolgokat beszélt össze, amit az egyszerű pásztor-nép úgy magyarázott, hogy jóstehetséget nyert azon a titokzatos helyen.

Ime, a jósda alapja is már meg van vetve. Mint-hogy többen beleszédültek a félelmetes lyukba, azért befödtek egy háromlábú érczből készült székkal, amelyre már most bátran ülhettek mindazok, akik jóstehetségre akartak szert tenni.

Századoknak kellett elmulniok, míg a jóshely oda fejlődött, ahol a történeti korban látjuk. Kezdetben csak lombsátort készítettek föléje, később azonban templomot emeltek fölé ismételtén; az utolsó és a jósda virágzási korára eső templomot a korinthusi Spinteros építette.

Egy 1748-ban megjelent német könyvben olvastam, hogy ez a jósda és a vele összefüggő minden szertartás és egyéb dolog, az ördög játéka volt. Ez a fölfogás ép oly naiv, mint aminő naiv volt a régi görögök hite a jósdában. A természet egyszerű gyermeke mindenben csodát lát; egészen természetes tehát, hogy minden ördögi közreműködés nélkül természetszerűleg fejlődött itt ki a jósda és a benne való hit is. Hogy az

ő-kori görög-római világ legmagasabb műveltsége idején is oly általános volt a beléje helyezett hit és bizalom, az a babonás pogányságban és vallásában leli magyarázatát.

Még azon sem kell csodálkoznunk, hogy a pogány világ hitevesztett korában is, mikor már műveltségében tultengve bevallottan senkiben és semmiben sem hitt, — még mindig csüngött a jósdán. Tekintsünk csak körül a mai társadalmon és azt látjuk, hogy a művelt és hitükben sokszor leginkább megfogyatkozott rétegei a társadalomnak sokszor, sőt legtöbbször jobban hódolnak az üres babonának a műveletlen köznépnél. Mert az emberből soha sem lehet kiirtani az istenség hitét gyökerestől ugyannyira nem, hogyha eltévelyedésében véletlenül hitetlennek vallja is magát, azért a fölcsillanó babona van hivatva némileg pótolni a hitet, melyet gyökerestől semmiféle emberi önhittség, semmiféle téves eszmék belőle egészen kiölni nem tudtak.

A világ legműveltebb társadalma és a barbár világ is ehhez a jósdához fordult tanácsért minden fontosabb ügyében. A művelt görög világ a pogány szellem utolsó napjáig el nem mulasztotta ezt, a barbár világ pedig hirének hatása alatt és vallási meggyőződésből is a legmesszebb vidékekről épügy hozzá fordult.

Az ó-görög pogány világ a jósdát Apolló istennel hozta összeköttetésbe, a ki az itt tanyázó Python nevü sárkányt megölte. Különben is Apollo a jövendőmondás istene volt és ebből érthető az Apollo és a jósda közti szoros viszony, mert tulajdonképen Apollót kérdezték meg itt a jövendőt illetőleg.

Hogy is történt e jóslás? A Delphoiban lévő papok, akik szükségkép okos és körültekintő emberek

voltak, mint ahogy ezt századokon át követett eljárásuk mutatta, időről-időre egy nőt szemeltek ki arra a célra, hogy az említett háromlábú székre ülve, nekik a jóslatadásban eszközük legyen.

Hogy miért épen nő volt ez a Pythiának nevezett medium, megint a dolog természetében és a követett eljárásban leli magyarázatát. A gyenge idegzetű női nem ma is a legalkalmasabb hipnotikus kísérleteknél medium gyanánt. Az a papság bizonyára jól kiválasztotta mindig az alkalmas mediumot és Apolló isten megjelenésének hitét suggerálván benne, nem volt nehéz a háromlábú széken ülő és a nehéz gőzöktől különben is elkábult nőt így az extasis legmagasabb fokára emelni, amikor aztán az illető mindenféle érthetetlen dolgot hadart össze. Ezeket a zürzavaros szavakat a papok leírták és visszavonulva tanácskozásra, a jóslatkérőnek előre kipuhított viszonyaihoz alkalmazkodva hozták meg a választ, mint Apollo jóslatát. Ritkán csalódtak, mert nem volt nehéz okos körültekintéssel s a kérdezősködő viszonyainak alapos ismeretével fölruházva olyan választ adni, mely az illető adott viszonyai közt neki legjobban megfelelt és kárára a jósdai tanácsa alig volt valaha. Az egész tehát a jósdai papság műve volt, kik mint okos és jóakaratu emberek tudtak és akartak, úgy egyes embereken, mint államokon is bölcs tanácsukkal segíteni.

Kényesebb esetekben, főleg állami ügyekben, rendszeren kétértelmű választ adtak, úgy, hogy bármi következtetett is be, azt a jóslatba bele lehetett magyarázni. Szegény Kroisos, Lydia királya járta meg legjobban, aki a jósdát megkérdezte, hogy indítson-e háborút a perzsák ellen. A válasz így szólt: Ha átlépi a Halis

folyót, nagy birodalom fog összeomlani. Össze is omlott egy birodalom, de az véletlenül Kroisosé volt, aki maga is a perzsák fogságába jutott. A jósdá igazolva volt, mert a jóslat teljesült; csak azt mulasztotta el megmondani, hogy melyik az a pusztulásra szánt birodalom.

Szép szerep jutott a jósdá papságának a görög nemzeti összetartozás és a humanizmus ápolása terén. Görög államnak görög állam elleni háboruját lehetőleg megakadályozni igyekezett a jósdá válasza, vagy ha már ez kikerülhetetlennek látszott, legalább azon volt, hogy ez a háboru lehetőleg emberséges lefolyásu legyen.

Igy érte meg Delphoi, hogy nemcsak a görög világ vallási központjává lett, hanem a görögökkel érintkezésben levő nem-görög népek is a görögökkel együtt a világ közepét fizikai értelemben Delphoiban keresték és egyuttal hívő lélekkel és a legnagyobb tisztelettel jelentek meg ugy egyesek, mint az államok követeik utján a jósdá tanácsának meghallgatására. Aki nem tiszta szándékkal vagy esetleg kíváncsiságból fordult a jósdához, azt visszautasították. Ezért előbb az ott lévő Kastaliai forrás vizében mindenkinek, ki a jósdához fordulni akart, meg kellett tisztulnia, a mely megtisztulás nemcsak a testre, hanem a lélekre is vonatkozott. A jósdá tehát erkölcsnemesítő intézmény is volt, mert mindenben azon fáradozott, hogy a görög nemzetet erkölcsileg javítsa s minden durvaságot és embertelenséget ostromozzon, tilalmazzon és irtson.

Tisztelete és tekintélye a jósdának majdnem határtalan volt. Területe szent lévén, a „szent terület“-en belül helyezték el a különböző görög államok kincseiket, mert itt legnagyobb biztonságban voltak. Ugyancsak itt

voltak fölhalmozva a jósda számára hozott ajándékok, valamint az egyes görög államoknak kegyeletéből föllállított szobrai, és minden képzelhető emléke. Argos, Athen, Sikyon, Knidos emlékeinek és kincsházainak romjai maig is láthatók.

Apolló nagyszerű templomának csak gyér romjai láthatók még, mind porosi márványból, melybe csak az említett Kastaliai forrás vizétől megtisztulva volt szabad a zarándokoknak bejutni. „Szivedben megtisztulva lépj be a tiszta isten (Apolló) templomába, ha a szent forrás megnedvesítette tagjaidat! Jó zarándoknak elég egy csöpp, de a gonosznak még a tenger sem mossa le bűneit.“ Ezeket a szavakat intézte a jósda minden zarándokhoz, mielőtt vele komolyan szóba állott volna.

A Gymnasiom helye is még tisztán látható, a Stadion egy része romokban hever, de az ülőhelyek még elég jól láthatók.

Muzeuma 6 teremből áll, melyekben Apolló templomából, valamint az atheniek, knidosiak, pidnaiak stb. itten föllállított emlékeiből maradt műkincsek vannak fölhalmozva.

Delphoi kiásása igen költséges volt, mert a szentély romjai fölött Kastri nevű falu épült idők múltával, melyet ki kellett sajátítani és az egész falut másutt felépíteni. Német úgy, mint francia tudósok fáradoztak az ásatások körül, köztük Cartius E. O. Müller, a francia Laúrant, Fournier stb.

Szomoru képet nyújt Delphoi is épügy mint Görögország nagyságának többi emlékei. A kép sivárságát és lehangoló voltát pedig csak emeli a Parnassus hegy kopársága, mely a romhalmaznak megfelelő háttérül szolgál a maga kietlenségével. Ahol egykor a

zarándokok ezrei a világ legmesszebb eső tájairól drága ajándékokat hozva tolongtak, ott most alig járható utak és fátlan helyek fogadják a látogatót.

A Görögországot meghódító rómaiak nem nagy tisztelettel voltak a szent hely iránt. Sulla 86-ban Krisztus előtt a jósdá összes kincseit katonái zsoldjára fordította. Nero császár 500 szobrot vitt el Delphoiból. Hogy azonban mennyi szobor volt itt, mutatja Plinius tudósítása, mely szerint a Krisztus utáni első században még 3000 szobor volt itt, úgy hogy valóságos muzeumhoz hasonlított Delphoi szent területe.

Egy régi hagyomány szerint Augusztus császár Krisztus születése előtt megkérdezte a jósdát utódját illetőleg, de nem kapott választ; majd mikor áldozat bemutatása után kérdését megújította, a következő választ kapta: „Egy zsidó gyermek, (Krisztus) aki az istenek fölött uralkodik, azt parancsolja nekem (t. i. Apollonak), hogy hagyjam el e szentélyt és menjek vissza a pokolba. Különben távozzál némán ezektől az oltároktól“. Különben még Augusztus után Nero, sőt Severus császárok alatt is működött a jósdá, mignem az általánossá lett kereszténység hatása alatt a keresztény Theodosius császár a Krisztus utáni 4-ik század végén örökre elhallgattatta a jósdát. Delphoiban is megvalósult a mondás: Futnak az istenek . . .

Olympia.

Ha Delphoi jósdája révén a görög világ vallási központja volt, ahova buzgó hittel, bizalommal és naiv lelkesedéssel tódult a görögség, akkor Olympia a vallási motívumok mellett a nemzeti erőnek tudományos, irodalmi, művészeti és különösen athletikai téren való bemutatása által lett igazán nemzeti központtá. Nemzeti szempontból Olympia jelentősége fölötté áll Delphoinak, mert az apró államokra oszlott és három világrész partjain szétszórtnak lakó görög nemzet Olympiában látta és érezte legjobban, hogy ők egy nemzet fiai.

Ennek a csodálatraméltó kis nemzetnek a véletlen, saját rátermettsége és tetteje minden módon és téren segítségére volt abban, hogy olyan intézményei fejlődjenek ki, melyek a bennük rejlő csiráit a szellemi és testi képességeknek az emberileg elérhető legmagasabb fokra emelték.

Ilyen szempontból kell tekinteni Olympiát és az ott tartott nemzeti játékokat és ünnepeket is. Amint minden intézményüknek, úgy ennek a gyökerét is a mythikus korban kell keresni. Ez a körülmény is csak

emeli intézményeik vonzóerejét, mert a titokzatosság bűvös fátyolával és szent homályával vonja be azok eredetét és megóvja a reális valóság prózai mindennapiságától.

Az olympiai játékok intézményét visszavitték egészen Heraklesig, még pedig nem az ismert hősig, hanem egy még régibb Heraklesig, aki már Zeus születésénél jelen volt. A későbbi Herakles is szerepelt Olympiában a versenyeken mint küzdő. Tulajdonképpeni alapítójának Iphitost tartják, aki a spártai Lykurgussal szövetkezve, a delphoi jósda fölhívására a Kr. előtti IX. században az itten tartott játékokat újra szervezte.

Maga Olympia az örökké zöld halmoktól környezett Alpheos folyó jobb partján feküdt. Város soha sem volt, hanem csak templomok, nyilvános épületek és néhány lakóház képezte az egészet. Hirnevét szentélyei és főleg a Zeus tiszteletére több mint ezer éven át itt évenként megrartott játékoknak köszöni. A játékok ideje a nyári napfordulat első holdtölte volt.

Amire más népek vagy soha, vagy igen későn gondoltak csak, azt a testi nevelés és edzés iránt páratlan érzékkel bíró görög nép fejlődésének úgy szólván már gyermekkorától kezdve megvalósította. Gondoljuk csak meg, hogy a mai európai társadalom mily későn, mondhatni csak a legujabb időben fordít gondot a testi nevelésre és a testgyakorlás által való edzésére a testnek. Ez a csodálatra méltó kis nép mindaddig, amig szellemi képességei ki nem fejlődtek és azokat nem ragyogtatta, a testi edzettségre és ügyesség megszerzésére fordította minden gondját, ebben lelte legfőbb örömét úgy eleinte, mint későbbben is legmagasabb fejlettsége fokán.

Ez is, mint minden intézménye, egészen természet-szerűen fejlődött, önmagából hajlamainak megfelelőleg fejlesztette és nem tervszerűen készített törvények vagy intézmények szüleménye ez. Nem állott, amint semmi téren, ugy ezen a téren sem példa előtte; mestere volt önmagának a szó szoros értelmében.

A művelt világ amint majd minden téren, ugy ezen is siet őket utánozni. A mi helyzetünk azonban sokkal könnyebb mint az övék volt, mert ők tökéletes intézményeikkel örök példákat hagytak az utóvilágra, melyeket csak követni kell, csak életbe kell léptetni és a mai viszonyokhoz alkalmazni. Éppen ebben rejlik a régi görög nép nagysága és ezáltal lettek ők mindörökre az egész világ mesterei.

Hogy éppen a versenyjátékok voltak az olympiai ünnepek programjának legkiemelkedőbb pontjai, azt megint a hagyomány magyarázza meg nekünk egy kedves mesés történet keretében. Önomaos Pisa királya ugyanis szépséges leányának, Hippodameiának kérőit kocsiversenyre kényszerítette és a legyőzötteket gyalázatos halállal megölte, míg Pelops győztesen került ki a versenyből és a szép Hippodameia kezét elnyerte. E szerint Pelops volt az első győztes és mint az olympiai játékok hősies előképe itt mindvégig kiváló tiszteletben részesült.

Ime, ilyen kis alapból, ilyen kis magból fejlődött a görög világ ezen nemzeti és kulturális szempontból egyaránt nagy jelentőségű intézménye. Hogy mennyire nemzeti intézményévé vált a régi görögöknek, azt mutatja az is, hogy időszámításuk alapjául szolgált és hogy az olympiai ünnepek tartamára istenbékét hirdettek, amit

az egész görög világban betartottak és testvér gyanánt üdvözölték egymást.

Szép is lehetett, mikor a világ minden zugában élő görögség köréből megjelentek a versenyzők, mint a görög világ színe-java, kívülük meg nagy tömegekben a nézők, hogy szemtanui legyenek azoknak a jeleneteknek, melyekről apa fiának, nagypapa unokájának annyit és oly lelkesedve beszélt. Öt napon át tartott az ünnep, melynek bevezetéseül azok az ünnepélyes áldozatok szolgáltak, melyeket a nagyszámu olympiai papság főleg Zeusnak bemutatott.

A versenyekben csak szabad és feddhetetlen előéletű görög vehetett részt; a barbárok csak nézők lehetek; a nők ki voltak zárva. A rómaiakat nem tekintették barbároknak, ezek tehát részt vehettek bennük. Súlyt fektettek arra, hogy oda nem valók, vagy készületlenek ne rontsák az ünnep tekintélyét és pompáját; azért is a részt venni szándékozóknak 10 hónapig gyakorolniok kellett magukat abban a sportban, melyben föl akartak lépni, sőt egy hónapig a verseny előtt Olympiában kellett tartózkodniok, hogy az ottani bírák és vezetők fölügyelete alatt mindenbe be legyenek vezetve. Sőt a verseny megkezdése előtt neveiket a nagy közönség jelenlétében nyilvánosan fölolvasták és esküt kellett tenniök, hogy küzdelem közben mindig az előirt szabályokhoz fognak alkalmazkodni.

Minő lélekemelő gyönyört nyujthatott az egybegyűlteknak ott látni a versenytér porondján nemzetük legszebbjeit, a férfias erő szépségét mindenben visszatükröztetve, reménytől sugárzó arczczal, hogy az egyszerü olajágat, mint a győztesek díját elnyerik, melyet többre becsültek a világ minden kincsénél. Ebben is klasszikus

egyszerűségnek hódoltak; nem a prózai pénzt vagy valami értéktárgyat választottak a győztesek jutalmazására, hanem a Heraklestől ültetett szent olajfának egyszerű ága volt a tulajdonképpeni jutalom és csak később jött szokásba a palma-ággal való kitüntetés.

Mindaz, ami a testi ügyesség kimutatására alkalmas, az mind föl volt véve a programba. Volt ott kocsiverseny, lóverseny, a Stadionban versenyfutás, birkózás, ökölvívás és teljes fegyverzetben való versenyfutás.

Később a tudományos, művészeti és irodalmi élet föllandültével az írók, a tudósok, a művészek, a szónokok itt olvastak föl részleteket műveikből, a művészek itt állították ki műveiket, a szónokok szónokoltak a nagy közönséghez, — szóval mind az a szellemi erő, ami a görög népben rejlett, itt nyilvánult meg legjobban minden téren. Itt olvasott föl Herodotos szemelvényeket a perzsa háborukat tárgyaló művéből és a görög népnek végtelen fogékonyságát minden szép iránt legjobban jellemzi az a kedves jelenet, mikor a gyermek Thukidides hallgatva Herodotos szép szavait, sirva fakadt a meghatottságtól és ennek hatása alatt már ekkor megjósolták róla, hogy nagy ember lesz belőle és lett is Görögország legnagyobb, a világnak pedig első oknyomozó történetírója.

Ime, ilyen példákon lelkesedett a régi görög. Nem is csoda, ha annyi szépet látva és hallva és innét hazatérve, nemcsak nemzeti büszkeség töltötte el, de egyszersmind kedvet kapott nagy dolgok véghezvitelére, melyekért elismeréssel van az egész nemzet és jutalmazza is az egész görög nemzet nevében az olympiai hallanodikének nevezett bíráló-bizottság. Ha a mai kor szemüvegén át nézzük az egészet, bizonyos naivság

látható benne. Ámde, hogy nem volt naivság, mutatja az, hogy oly motivum volt ez, mely örökértékű, halhatatlan művek alkotására vezette őket.

Itt volt a legjobb alkalom mindenkinek, ki arra méltó, megadni az elismerést a nemzet részéről, mert valóban az egész görög nemzetet képviselte, annak érzelme- és gondolatvilágát tükröztette vissza az Olympiában összegyűlt közönség. Minden hírlapi kürtölésnél szebben, jobban és maradandóbban elterjesztették az igazi érdemnek és tehetségnek hírét, mikor hazatérve lelkesedve magasztalták a győzteseket, akiknek neve ismertté és tisztelet tárgyává lett az egész görög világban.

Nem csoda, hogy a győzteseket szülőföldjük minden képzelhető kitüntetésben részesítette; adóelengedés, államköltségen való ellátás egész életükre és más hasonló kitüntetések vártak a győztesekre, mert az általuk elért dicsőség a szülővárosra is fényt derített.

Hol lett volna jobb alkalom arra, hogy a nemzet nagy alakjait, akik akár nagy tetteikkel, akár tudományos vagy irodalmi téren való szereplésükkel kitűntek, a nyilvános versenyekben való részvételük nélkül is, mint nézőket ünnepeljék és magasztalják? Itt ünnepelte a görög világ Platont, a nagy filozófust, mikor megjelent; ugyancsak itt jutott ki a nemzet osztatlan elismeréséből Themistoklesnek, a salamisai győzőnek, mikor az olympiai Stadionban megjelent.

Pindaros, a nagy költő, halhatatlan lantjára méltóknak találta az olympiai versenyek győzteseit; magasztalta, égisz emelte őket költeményeiben, melyeket széltében énekeltek és így hirnevük és dicsőségük minden mesterséges kürtölés nélkül mindenütt ismertté lett.

A győztesek emlékére és tiszteletére emelt szobrok Olympiában századokon át valóságos szoborerdőkkel lettek.

Ekkora kitüntetés után, mely az olympiai győztesekre várt, nem csoda, ha még császárok is vágyakoztak; Tiberius és Nero császárok is versenyeztek itt s az utóbbi ugyan fölbukott a Stadionban futás közben, de azért a görögök megtapsolták, mert hizelgett nemzeti hiuságuknak, hogy a római birodalom hatalmas ura is ennyire méltatja az ő nemzeti intézményüket.

Amint mindennek, úgy az olympiai versenyeknek dicsfénye és vonzóereje is hanyatlott attól kezdve, mióta közönséges athleták üzletszerűleg keresték fel a versenyeket és ezzel leszállították az egész intézményt egy közönséges dijbirkózás vagy czirkuszi látványosság színvonalára. De ekkor már hiába is keresnők a régi görögök erényeit utódaikban; korcsok voltak azok már minden tekintetben, úgy hogy Theodosius császár legfeljebb a kegyelet ellen vétett, amikor a már fölöslegessé és céltalanná vált intézményt 394-ben Kr. után végleg beszüntette.

Innen kezdve szomorú idők következtek Olympiára. Mintha az ég és föld összeesküdött volna ellene: földrengés, hegycsuszamlás, idegen barbár nép betörései mind elősegítették pusztulását; legkegyetlenebbül bánt el vele az Alpheos folyó és ikertársa a Kladeos. Ez a két hálátlan folyó Olympiának a földszinéről való teljes eltörlésére tört, mikor még medrüket is elhagyva rázúdították vizüket az elárvult romokra, sőt a Kladeos a temetés munkáját is magára vállalta, a romokat 3—5 méter magas homokréteggel vonván be.

A németek és francziák érdeme, hogy az ó-görög világ ezen nagyon fontos helye újra, habár romjaiban

láthatóvá lett. Hülönösen E. Curtiust kell kiemelni, aki a német császárt és a trónörököszt is megnyerte az ügynek, úgy hogy közel egy millió márkát fordítottak néhány év alatt a helyenkét 6 méter magas homokkal vegyes omladék eltávolítására.

Minden fáradozás daczára, főleg mivel minden talpalatnyi földjét és minden darab kövét a föld alól kellett előkeresgetni, nem is sokat mutat Olympia? akár az Akropolis, akár az Eleusis fenséges romjait hiábá keresnök itt. Kiválóbb emlékek a Zeus-templom romjai; a Héräon, a világ egyik legrégebbi templomának romjai; a Philippéion II. Fülöp macedoniai király kör-alaku épülete; a Prytaneion, a kincsesházak; a Stadion, mely csak kis részben van kiásva; a gymnasion stb. A helyi muzeumot Syngros görög bankár költségén Adler berlini építész építette.

Még a nevét is ugyszólván a romok alól kellett kiásni, mert az a kis falu, mely közvetlen a romok közelében alakult, Dhrúva nevet visel, jeléül annak hogy a falu keletkezése idején még a nevét sem tudták ennek az egykor oly fenséges helynek; máskülönben nem igen tehető fel, hogy a még oly érzéktelen és a nagy elődökhöz képest még oly korcs utódok is ne siettek volna ezt a fényes nevet adni nyomorult községüknek.

Ma már csak gyíkok és teknősbékák tanyáznak a szomorn romok közt. A teknősbékáknak tényleg nagyon alkalmas tartózkodási helye most, úgy hogy itt igen nagy mennyiségben található. A mai görög népnek, legalább a köznépnek van miért Olympiába menni: teknősbékát foghatnak ott, mert hogy Olympia régi fénye és dicsősége vonzaná őket, az nem valószínű.

A görög föld hatása a kedélyre.

Romhalmaz közt és alig felismerhető emlékek közt bolyong itt is az ember, akár csak Görögországnak többi megszentelt helyén.

Utunk a klasszikus kultúra e nagyemlékü földjén, akár a régi Hellasban, akár a Pelopenesusban, mindig csak romokhoz visz, akár hajón, akár vasuton, akár kocsival utazunk.

De rom és rom közt nagy a különbség. A világhódító Róma omladozó műemlékei nem tudják szívünket úgy fölmelegíteni, mint a világhatalmi téren soha nem szerepelt kis görög föld bármelyik régi emléke is.

Igazán úgy vagyunk vele, hogy bizonyos lelki rokonságot érzünk a görög világnak szomorú volta mellett is kedves és szép romjaival.

Közelebb áll e föld összes emlékeivel együtt szívünkhöz minden más idegen földnél; érezzük, hogy szeretjük, mert szeretnünk kell, szeretjük bájaiért, melyekkel a múltban dicsekedett, szeretjük jóságaért, mert annyit tanultunk tőle, de főleg mert szívünket annyiszor fölmelegítette, sőt sokszor rabjává tette.

Általában úgy van az ember a görög földdel, mint gyermekora kedves helyeivel, azokkal a helyekkel, melyek mindegyikéhez a gondtalan gyermekkor emlékeinek hosszú sóra fűződik; annyit hallottunk, annyit olvastunk és tanultunk róla, hogy végre is kedves régi ismerőssé válik.

Már majdnem két évezred választ el tőlük, azért mégis elzarándokol a művelt világ ide, mint kulturánk bölcsőjéhez; jól is teszi, mert a prózai életküzdelmek és a materializmus felé hajló realizmus korában szüksége van az idealizmusnak egy kis éltető harmatára.

Szép emlékeik egyuttal szolidak is voltak. Nem csak külső csillogásra készültek, hogy csak ideig-óráig szolgáljanak akár praktikus, akár művészi cél.

Egész harmoniában látjuk náluk a szépet és jót egyesülve. Már pedig a kettő együtt mindig a tökéletesség benyomását teszi az emberre.

Rohamosan haladó korunk sohasem fog annyi tartós és műbecscsel bíró emléket évezredekre hátrahagyni. A mai európai kultúra nyomai talán fel sem lesznek találhatók már, a fényes városok helyein talán szántani fognak már, mikor az Akropolis műemlékei még mindig hirdetni fogják megfogyva és megtörve bár a görög kultúra örökbecsű alkotásait.

Egész emberi életünknek hű tükre az a sors, mely őket kulturájukkal együtt érte; az idő megőrli a nemzeteket műveikkel együtt és kulturájuk velük együtt a rideg enyészet martaléka lesz.

Találhat mindenki némi rokon vonást és vigasztalást a sors ezen tragikus közösségében; már pedig minden fájdalom vagy veszteség érzete enyhül, ha azt

magunkon kívül is föltaláljuk úgy az egyedeknél, mint a nagy egyetemességben.

Lehetnek valakinek meghiusult reményei, titkos, soha be nem hegeszthető sebei; sirathatja valaki eltűnt ifjúságát és vágyakozhatik birni olyant, mit soha el nem nyerhet; zúgolódhatik a sors ellen, mely vele oly mostohán bánt: mégis vigasztalást merithet egyéni bánatában egy fényes világ örökkévalónak látszó életének szomorú letűntén.

Egyénisége szerint érez és ítél mindenki; az egész élet egy hangulat csak, mondják sokan, s e hangulat megint csak az egyéniségtől függ.

Kevés ember van ennek daczára olyan, aki szívében ne érezne vonzalmat a szép, a jó s az emberileg tökéletes iránt, bárminő legyen is egyénisége és bárminő szemüvegen nézze is a világot.

Minő lelkülettel látogassuk a görög földet?

Itt valóban csak romok közt mereng az ember. Annyira romban van minden, hogy csak a fantázia segítségével lehet a régi nagyság romjai közt boldogulnunk. Akinek fantáziája gyöngye, vagy nem ismeri már előlegesen képben vagy írásban mindazokat a nevezetes helyeket, melyeken megfordul, nem fog semmi különöst találni az egészben. Tényleg annyira romban van minden, hogy úgy szólván a romoktól nem látni a romokat.

Ezért a mai Görögország nem is az a hely, mely alkalmas volna egy élvezni vágyó ember igényeinek a kielégítésére. A romokon való merengésen kívül semmi sincs itt. Bármit mondjon akárki, ez meg nem czáfolható tény!

Ma se tájképi szépségek, se érdekes népélet, se kényelem nem csalogatja az utast ide. Aki ide készül, legyen tisztában vele, hogy a romokon, a szó szoros értelmében vett romokon kívül semmi mást nem talál. Az európai ízléssel berendezett szállodákban található kényelem, jó étkezés, jó görög borok az egyetlen, ami elfogadhatónak mondható a mai Görögországban.

Mindig különösnek találtam és megmosolyogtam azokat az angol és amerikai hölgyeket (köztük öregeket is), akik angolhoz méltó kitartással még az öszvér hátától sem riadva vissza, megmásszák a kopár hegyeket egy-egy antik templom-romért. Megmosolyogtam, mert nem merem hinni, hogy más, mint különczködés vezetné őket mindezekben. Nem igen hiszem, hogy ismert reális felfogásuk mellett valami nagy élvezetet találtak volna a letűnt szép világ szomorú siralmán.

Ne is élvezetvágyból menjen Görögországba senki. Élvezetet és kényelmet másutt többet és olcsóbban talál.

Itt csak az élvez, aki ideális lélekkel vissza tud szállni lelke szárnyain a fényes múlt rég letűnt világába és a romok közt pár órára meg tud szünni a mai világ fia lenni és bele tudja magát élni a letűnt fényes múlt izlésébe, érzelem- és gondolatvilágába.

Ide fantázia kell, sólyomszárnyu fantázia és meleg kedély, mely meg tudja érteni mindazt a sok szépet, nagyot és magasztost, mit e néma romok mondanak.

Itt beszélni kell tudni nem a mai görögökkel, hanem ezek nagy elődeivel; lelkileg kell itt összekötni lenni velök és meg kell tagadni egy kis időre modern voltunkat, hogy a műzsák, a gráciák, a nimfák örömmel öleljenek kebleikre és édes szavakkal sugják füleinkbe az örök szépek, a magasztosnak, a halhatatlanságnak titkait.

Aki nem ilyen lélekkel, nem ilyen fantáziával, nem ilyen kedéllyel jön ide, az nem lát semmit mindabból, ami itt a múltban volt s ami még mindig megvan.

Ezért nem is ajánlható mindenkinek Görögországba menni. Mert csak azért jönni ide, hogy elmondhassuk,

hogy megfordultunk Görögországban, — nem érdemes. Aki egyáltalán a szó közönséges értelmében vett élvezetet keres, az maradjon otthon, vagy bárhol, mert mindenütt jobban föltalálja ezt.

Aki azonban a muzsák és grációk csókjait élvezni akarja és tudja, az fáradjon Görögországba. Tekintsen el a mai görögöktől, hisz' nem is őket, hanem a műzsákat élvezni menjen oda mindenki.

Aki ilyen szándékkal, ilyen lelkülettel megy oda, az beszélni tud a néma szobrokkal, mert a műzsák tolmácsul szegődnek hozzá; az ilyen megérti Pheidiást, az ilyen hallani véli Periklest és Demesthenest Athen utczáin.

Aki le tudja vetkőzni modern voltát, az az atheni Dionysos-színház kőpadjaira ülve végig tudja élvezni Aischylos, Sophokles és Euripydes halhatatlan alkotásait. Az ilyen Delphoiban megérti a Pythia rejtelmes jóslatát. Az ilyen Eleusis romjai közt is a szent berkekben képzeletét és beavatottnak érzi magát azokba a szent vallási titkokba, melybe beavattatni a legnagyobb földi boldogságnak tartották. Az ilyen megérti az olympiai versenyek győzteseinek magasztos örömét. Az ilyen megérti a Stadion nézőközönségének érdeklődését és a verzenyzők nemes ambícióját. Az ilyen a Kastaliai forrás vizétől épp úgy ihletet kap, mint a régi görög. Az ilyen beleéli magát a múltba és megérti, hogy mai egész tudásunk, egész művészetünk, finomult izlésünk tulajdonképpen innét, e most kopár föld egykori virányairól származik. Az ilyen szentnek, az ilyen dicsőnek fogja találni e kopár földet, mert a múlt megszentelte annak minden göröngyét. Az ilyen viruló virágot lát a

kopár sziklán is; az ilyen a romok közt is fényes palotákat lát; az ilyen hallja a Helikon múzsáinak bűbájos énekét; az ilyen lát, az ilyen tud, az ilyen érez, az ilyen élvez, más azonban csak költ, fárad és bosszankodik.

Tartalom.

	Lap.
Korfu és Patras	1—10
A régi görög föld	11
A mai görög nép	21
Athen	36
Akropolis	37
Dionysios-színház	45
Az Areopag	47
Az Olympeion	48
Stadion	49
Theseus-templom	50
Az ó-kori temető	51
A szelek tornya	52
A mai Athen	54
A Nemzeti Múzeum	59
A Phaleron és Pireus	65
Eleusis	70
Delphoi	79
Olympia	87
A görög föld hatása a kedélyre	95
Minő lelkiállással látogassuk a görög földet?	98
